

ה

הסתכנות¹⁸³ בעבור "תלמוד תורה דרבים"¹⁸⁴

"וחי בהם" אמרה תורה (ויקרא ית, ה), "ולא שימות בהם" דרשו חכמים (סנהדרין עד ע"א; ע"ז כז ע"ב ועוד). בהתאם לכך הוכרעה הלכה שאין למסור את הנפש על קיומן של מצוות, להוציא ג' העבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים - שעליהן "יהרג ואל יעבור"¹⁸⁵ ולהוציא "בעשרה מישראל" או "שעת גזרה - שעת שמד", שאז יש למסור את הנפש אפילו על "מצוה קלה" כ"ערקתא דמסאנא" (סנהדרין שם; רמב"ם, הל' יסודי התורה ה, א-ד, ועוד).¹⁸⁶ ואף שנכון הוא שנחלקו ראשונים - התוספות והרמב"ם - בשאלה אם רשאי אדם למסור את נפשו שלא בשעת שמד על שאר העבירות שאינן ג' החמורות, המתירים התירו רק ליחידי סגולה

183. לשאלה אם איסור הכניסה לסכנה - ככלל - הוא מדאורייתא, ראה ב"ק טו ע"ב; רמב"ם, הל' רוצח ושמירת הנפש יא, א-ו; או"ז, הל' ק"ש סי' כ; ריטב"א, שבועות לו ע"א; חידושי חת"ס, ע"ז ל ע"א; לבוש, יו"ד קלז, א וחומ"מ סו"ס תכו; שו"ת שו"מ תניינא ח"ג סי' קכב; תבואות שור סי' יג סק"ב; שו"ת מהר"י אסאד חו"מ סי' ט; עין יצחק ח"א סי' פ, ועוד. וראה מאמרו של הרב יוסף יונה, "בגדרי חיוב שמירה מסכנה ודין פיקוח נפש", האוצר מז (כסלו תשפ"א), עמ' רמז-רפו.

184. בחלק מעניינו של פרק זה, ובדגש על תקופת מלחמה ומגפה, נגעת במאמרי "סגירת תלמודי תורה וישיבות מחשש להתפרצות מגפה", תחומין מא (תשפ"א), עמ' 49-67.

185. סיכומי דברים, ראה אנציקלופדיה תלמודית, כב, הערך "יהרג ואל יעבור".
186. וראה כס"מ, על הל' יסה"ת ה, א: "פירש"י שרוך הנעל - שאם דרך העובדי כוכבים לקשור כך ודרך ישראל בענין אחר, כגון שיש צד יהדות בדבר ודרך ישראל להיות צנועים, אפי' שינוי שאין בו מצוה אלא מנהג בעלמא. והתימא על רבינו (הרמב"ם) שכתב אפי' על מצוה משאר מצוות, דמשמע דדוקא מצוה אבל לא מנהג. ואפשר שרבינו היה מפרש ערקתא דמסאנא כמו שפי' הרי"ף, שהיו רצועות ישראל משונות כדי שלא ילבשו מלבוש כותי, שזו מל"ת היא כמ"ש בפ"א מהלכות עובדי כוכבים שאין מתדמין לעובדי כוכבים לא במלבוש ולא בשיער...".

ולא לכלל ישראל,¹⁸⁷ ורק במקום שהדבר יגרום קידוש השם.¹⁸⁸ בתמצית, נכון אם כן לסכם ולומר, שעל רובן של מצוות התורה אין למסור את הנפש: "יעבור ואל יהרג".

גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם ולמדו ליראה את השם ולאהבו בכל לבם. וראה להלן מהרש"א, חידושי אגדות, ברכות סא ע"ב, בביאור מסירת הנפש של ר' עקיבא: "...בעובדא דרע"ק דשמעתין דמסר נפשו על ביטול תורה... ולפי דברי התוס' שכתבו בפרק אין מעמידין ע"פ הירושלמי דאם רצה אדם להחמיר על עצמו אפילו בשאר מצוות שרי, איכא למימר דר"ע נמי מחמיר על עצמו היה. ואפשר שזהו שאמרו ליה תלמידיו רבי עד כאן, דהיינו וכי עד כאן חייב אדם למסור עצמו גם בשאר מצוות, והשיב להם כל ימי הייתי מצטער כו' ורצוני בכך להחמיר על עצמי אפילו בשאר מצוות ודו"ק"; וראה משפט כהן ס' קמג: "...ודברי הכס"מ (ה' יסוה"ת פ"ה), שכתב על שם הנמוק"י, שגם לדעת הרמב"ם אם הוא אדם גדול וחסיד ורואה שהדור פרוץ בכך רשאי לקדש את השם אפילו במצוה קלה, ולמסור עצמו על זה, משמע אפילו במקום שאינו חייב מהדין להיות נהרג ואל יעבור, נפלאים הם ממני בענייני..."; ושם, ס' קמד אות ב: "... הצעת דבריו נראית כאילו... אני בא לפקפק ע"ז. הלא אנכי הבעתי את צערי רק מה שלא זכיתי לעמוד על כוונת הכס"מ... אין לנו הכרח שהרמב"ם ג"כ סובר כן בתור הלכה קבועה... אין לנו ראייה שתהיה מותרת לדעת הרמב"ם מסירות נפש, במקום שהדין נותן שאין חיוב בזה, גם בחסיד וירא שמים לצורך הדור מצד הדין, זולת ע"פ ב"ד

187. תוספות, עבודה זרה כז ע"ב ד"ה יכול; רמב"ם, הל' יסה"ת ה, ד; ספר החינוך, מצוה רצו; וראה ב"י יו"ד סי' קנז, שו"ע שם א, ונו"כ שם; נימוקי יוסף, סנהדרין יח ע"א: "...וכל היכא דאמר' יעבור ואל יהרג אין לו למסור עצמו למיתה על קדושת השם ואם מסר הרי זה מתחייב בנפשו, אבל אם הוא אדם גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך רשאי לקדש השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם לאהבו בכל לבם, והיינו דאמרינן (פסחים נג ע"ב) מה ראו חנניה מישאל ועזריה שהפילו את עצמן לכבשן האש, פירוש ולא השתחוו לצלם שהרי לאו ע"ז היתה אלא אנדרטי של מלכים לכבוד בעלמא, אלא מתוך שהיו רובן טועין וסבורים שהיתה ע"ז היה קדוש השם במה שעשו. ואמרינן נמי במדרש, מה לך יוצא ליסקל שמלתי את בני, מה לך יוצא ליצלב שנטלתי את הלולב, דמשמע שהיו מוסרין עצמן על קדושת השם לפנים משורת הדין, דודאי לא היו מחוייבין בכך אפילו בשעת הגזירה כיון שבידם להעביר ולבטלם, אלא דאפ"ה היו נהרגין מפני שהיתה השעה צריכה לכך"; וראה כס"מ, על הרמב"ם שם: "סובר רבינו (הרמב"ם) שכשאמרו בגמרא יעבור ואל יהרג פירוש צריך לעבור כדי שלא יהרג. אבל שלמים וכן רבים סוברים דאם נהרג ואל עבר צדקה תחשב לו. ונראה שמפרשים יעבור ואל יהרג הרשות בידו לעבור כדי שלא יהרג. וכתב בנימוקי יוסף דאפילו לפי סברת רבינו, אם הוא אדם

א. "על תלמוד תורה דרבים צריך למסור עצמו למיתה"

ואולם, בספרותם של "אחרונים" מצינו אמירה הטוענת כי אף שמצוות תלמוד תורה היא אחת מ"יתר" מצוות התורה, היינו לא אחת מג' החמורות, ובכל זאת בכל הנוגע לתלמוד תורה של רבים, ההלכה שונה. לדידה של גישה זו, יש להבחין בין תלמוד תורה של יחיד לתלמוד תורה של רבים.¹⁸⁹ בעוד שעל מצוות תלמוד תורה של יחיד חלה ההלכה הנכונה בכל המצוות, ויעבור ואל ייהרג, ברם כאשר מדובר בתלמוד תורה של רבים ההלכה שונה, וייהרג ואל יעבור. לשון אחר, בכוחו של משקל ה"רבים"¹⁹⁰ להפך את ההלכה, ועל המלמד תורה לרבים למסור את נפשו ולמות על לימוד זה.

בראשו. אבל בנדון דין אין שום גדר, דהא כולי עלמא ידעי דניתנה שבת לידחות אצל מי שיש בו סכנה למה שהוא צריך". בהקשר זה צריך לומר, כי במצב של סכנה שבאה מן השמים - כדוגמת מגפה, אין בהסתכנות כל קדוש השם; וראה שם ח"ג סי' תמד. כן ראה או"ה סי' ס דין ח; ב"י י"ד סי' קנז.

189. על ערכו הייחודי של תלמוד תורה של רבים, ראה מגילה ג ע"א-ע"ב: "...מכאן סמכו של בית רבי שמבטלין תלמוד תורה ובאין לשמוע מקרא מגילה, קל וחומר מעבודה... ואמר רב שמואל בר אבון גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידין... לא קשיא, הא דרבים והא דיחיד... כבוד תורה דיחיד חמור, תלמוד תורה דיחיד קל".

190. לערכו הסגולי של תלמוד תורה של רבים, שעולה לאין ערוך על זה של היחיד, ראה ספרא, בחוקותי א, ב: "אין דומה המרובים העושים את התורה למעוטים העושים את התורה"; וראה רש"י, ויקרא כו, ח, ועוד. וראה להלן פרק יב.

בתור הוראת שעה". וראה אנציקלופדיה תלמודית, שם, טור צח.

188. ראה שו"ת רדב"ז ח"ד סי' סז (אלף קלט): "...אפילו לדעת האומרים שמי שהיה דינו יעבור ואל ייהרג ונהרג ולא עבר הרי הוא במחיצת הצדיקים ומידת חסידות הוא, ולזה דעתי נוטה, אפי' הכי בנדון דין כו"ע מודו שמתחייב בנפשו. דבשלמא התם איכא קדוש השם וגדולה בדת הקדושה שמסר נפשו עליה, כאשר מפורסם במעשה דדניאל שמסר את נפשו על התפילה וחנניה מישאל ועזריה וכמה חסידים שמסרו נפשם ונתקדש השם על ידם, ואפילו בצנעא יש קידוש השם שהוא פרהסיא אצל העכו"ם. אבל בנ"ד אין כאן קדוש השם כלל, כי מי יודע מה עושה בתוך ביתו... ותו דבשלמא התם יש גדר וסייג שלא יעברו על התורה ועל מצוותיה, שהרי אומרים ראו כמה חשובה מצוה זו שפלוגי מסר נפשו עליה והוא כעין סייג למצות. ובזה הדרך אני מתרץ ההיא דאלישע בעל כנפים, שאעפ"י שהיה שעת הגזרה למה יצא לשוק ותפילין

כך כתב רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק - האור שמח, בביאורו משך חכמה שעל התורה (שמות כז, יא):

יומא לח ע"א - ניקנור נעשו נסים לדלתותיו. ת"ר, מה נסים נעשו לדלתותיו? אמרו כשהלך ניקנור להביא דלתות מאלכסנדריא של מצרים, בחזירתו עמד עליו נחשול שבים לטבעו. נטלו אחת מהם והטילוה לים, ועדיין לא נח הים מזעפו. ביקשו להטיל את חברתה עמד הוא וכרכה, אמר להם הטילוני עמה. מיד נח הים מזעפו... כיון שהגיע לנמלה של עכו היתה מבצצת ויוצאת מתחת דופני הספינה. ויש אומרים, בריה שבים בלעתה והקיא אתה ליבשה... לפיכך כל השערים שהיו במקדש נשתנו להיות של זהב חוץ משערי ניקנור מפני שנעשו בו נסים, ויש אומרים מפני שנחושטן מוצהבת היתה... ונראה הא דלא ניחא ליה בתירוץ קמא, כדאמר בפרק הכונס (בבא קמא סא ע"א): כך מקובלני מבית דין של שמואל הרמתי, כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה בשמו... אמנם על תלמוד תורה דרבים צריך למסור עצמו למיתה ולסכן עבור זה. ואדרבא, נענש יהושע מפני שלא עסק בתורה בעת המלחמה. ולכן משה שנתן נפשו על תורה של כל ישראל אמרו שלפיכך נקראת על שמו שנאמר "זכרו תורת משה עבדי" (מלאכי ג, כב)...

פשוט וברור לו אפוא, לאור שמח, כי "על תלמוד תורה דרבים צריך למסור עצמו למיתה ולסכן עבור זה"¹⁹¹.

להביא דלתות והוציא ע"ז הון רב ויאמרו דהשתא הם נטבעים, וא"כ שבהצלחתם יש כאן קידוש ד'... לכן ראוי להזכיר אותו לשבח אע"פ שלא כדין הוה... דהוה במקום קידוש שמו הגדול ית"ש, והוה קצת כדין". וראה ר"י זילברשטיין, חשוקי חמד, יומא שם, מה שהביא מהעיון יעקב; הנ"ל, שבת שבתון, עמ' קלו.

191. ביאור חלופי למסירת הנפש של ניקנור על הדלתות, למרות שהטלתן לים אינה מג' עבירות החמורות, ומה גם שהדבר עשוי היה יביא להצלת הנמצאים על הספינה, ראה הערות הגר"ש אלישיב, יומא לח ע"א, עמ' קפה-קפו: "דכיון דמ"מ אם היו מטילים אותם לים יש כאן חילול ד' גדול, דהרי הלכו עד אלכסנדריא של מצרים

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

לכאורה חידוש גדול בדבר - "לא שערום אבותיכם", שכן הלכה כזו ראוי היה לה שתירשם אם ברמב"ם ואם בשו"ע, בעוד שמשניהם ומשכמותם היא נעדרת. לא זו אף זו, רמ"ש עצמו כמעט שאינו מבסס את החידוש, ודאי לא על ראייה הלכתית משמעותית, אלא על מקורות אגדיים (ניקנור, יהושע, משה),¹⁹² שכמובן ניתנים לפרשנויות חלופיות, וכשל עוזר ונפל עוזר.

ב. מעשי רבי עקיבא ורבי חנינא בן תרדיון

אלא שבש"ס פזורות לא מעט סוגיות - רובן סיפוריות - שמהן אכן עולה מסר דומה, שעל תלמוד תורה דרבים יש למסור את הנפש. זו לדוגמה הייתה תשובת רבי עקיבא לטענתו של פפוס בן יהודה,¹⁹³ אחר שהראשון המשיך להקהיל קהילות כדי להרביץ תורה ברבים, בניגוד לגזרות הרומאים (ברכות סא ע"ב):

תנו רבנן, פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה. בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה, עקיבא, אי אתה מתיירא מפני מלכות. אמר לו, אמשול לך משל, למה הדבר דומה, לשועל שהיה מהלך על גב הנהר, וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום. אמר להם, מפני מה אתם בורחים? אמרו לו, מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם. אמר להם, רצונכם שתעלו ליבשה, ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם? אמרו לו, אתה הוא שאומרים עליך פיקח שבחיות? לא פיקח אתה אלא טיפש אתה!

או למוטב, ראה כפתור ופרח, פרק מד; אמרי נועם, ברכות סא ע"ב ד"ה אוי לפפוס - בשם הגר"א; הרב יחיאל היילפרין, סדר הדורות - תנאים ואמוראים, הערך "פפוס בן יהודה"; הרב אהרן היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, הערך "פפוס בן יהודה"; קובץ דף על הדף, ברכות שם ד"ה פעם אחת גזרה.

192. ניתן להוסיף עליהם גם את מרדכי היהודי, ראה מגילה טז ע"ב: "אמר רב יוסף, גדול תלמוד תורה יותר מהצללת נפשות, דמעיקרא חשיב ליה למרדכי בתר ארבעה ולבסוף בתר חמישה"; אך ראה ט"ז, י"ד סי' רנא סק"ו.
193. חילוקי דעות קיצוניים בשאלת זהותו של פפוס בן יהודה, וביחס לאישיותו - לטב

ומה במקום חיותנו אנו מתייראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה. אף אנחנו, עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה כי הוא חייך ואורך ימיך כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה על אחת כמה וכמה. אמרו, לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית האסורים...

וכי לא דברי טעם טען פפוס בן יהודה? וכי לא הוכח שצדק בחששו, שכן לא ארכו הימים ו"תפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית האסורים", ולבסוף הוציאוהו להורג במיתה קשה וחמורה! ובכל זאת, לא קיבל ר' עקיבא את הטענה, המשיך להקהיל קהילות ללמד תורה לרבים, ומסר על כך את נפשו, פשוטו כמשמעו. אין זה אלא שסבר כי "על תלמוד תורה דרבים צריך למסור עצמו למיתה ולסכן עבור זה", וכגישת האור שמח. זו כנראה הייתה גם דעת רבי חנינא בן תרדיון, שבעניינו מתואר (עבודה זרה יח ע"א) דו-שיח שהתקיים בינו ובין רבי יוסי בן קיסמא, ומה שעלה בסופו של דבר בגורלו של רחב"ת:

תנו רבנן, כשחלה רבי יוסי בן קיסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו, חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה, שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו, ועדיין היא קיימת, ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה [ומקהיל קהילות ברבים] וספר מונח לך בחיקך! אמר לו, מן השמים ירחמו. אמר לו, אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש... אמרו, לא היו ימים מועטים עד שנפטר רבי יוסי בן קיסמא והלכו כל גדולי רומי לקוברו והספידוהו הספד גדול, ובחזרתן מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וס"ת מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו... אמרו לו תלמידיו... אמר לו קלצטונירי... מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל לבו, יצאה נשמתו במהרה... יצאה בת קול ואמרה רבי חנינא בן תרדיון וקלצטונירי מזומנין הן לחיי העולם הבא...

אף כאן מפורט ומודגש שמדובר היה בהקלה קהילתית ברבים לתלמוד תורה, וכנגד טענתו ההלכתית-קיומית של רבי יוסי בן קיסמא, מתייבב רחב"ת ומוסר את נפשו על תלמוד תורה לרבים. משני המעשים, שעסקו בתנאים גדולי עולם, עולה אפוא שגם אם המשך חכמה עצמו לא הביא ראיות מוצקות לחידושו, דומה כי שתי סוגיות-סיפוריות אלה מחזקות את גישתו. לדידה של גישה זו, גם אם על מצוות תלמוד תורה כשלעצמה אין מוסרים את הנפש ו"יעבור ואל יהרג", ברם משקל ה"רבים" במצווה זו מחריג אותה ומעצים אותה עד כדי מסירת נפש.

ג. ממעשים - להלכה

לאמתו של דבר, לא יחיד הוא המשך חכמה בתפיסה זו. הכס"מ (הל' יסודי התורה ה, א) הקשה על רחב"ת שמסר את נפשו על תלמוד תורה (וכן על ר' יהודה בן בבא שמסר את נפשו על הסמיכה,¹⁹⁴ ועוד), כיצד מתיישבים מעשיהם עם ההלכה שהורתה שעל "יתר המצוות" - שאינן ג' החמורות, ולא ב"שעת השמד" - "יעבור ואל יהרג". ועוד הוסיף והדגיש הכס"מ (שם) כי "אין לומר מידת חסידות שנו כאן, אלא משמע שעל פי הדין היו עושים כן"; נותר בקושייה ולא השיב. לעומתו, הפרי חדש (על אתר, רמב"ם שם, ה"ג) כתב כי "מה שהקשה הכ"מ על זה מר' חנינא בן תרדיון שמסר נפשו כדי לעסוק בתורה - לא קשה, דתלמוד תורה דרבים שאני, וכן ר' יהודה בן בבא מסר עצמו כדי לסמוך זקנים כדי שלא תפסק הסמיכה, ומצוה דרבים שאני".¹⁹⁵ הא לך שגם הוא סבור כי כאשר מצוות תלמוד

194. סנהדרין יד ע"א.

עמ' 104: "ובזה ניחא הך דמסר ר' יהודה בן בבא את נפשו על הסמיכה, משום שהיא מצוה כללית להעמיד שופטים בישראל. ויש לומר, דזהו היה גם כן עיקר טעמו של ר' עקיבא ושל ר' חנינא בן תרדיון שמסרו נפשם על התורה, מפני שבתורה יש כמו כן ענין חובה כללית לכל ישראל, לבד מה שיש בה חיוב על היחיד". וראה אות ד במכתב הרב יעקב אריאל, שבראש ספרונו.

195. סגנון זה אומר - מעט - דרשני, שכן דומה כי הסמיכה כשלעצמה אינה "מצוה" אלא הליך, אפילו לא ליחיד; וראה רמב"ם, הל' סנהדרין פ"א ופ"ד. דומה אם כן כי עיקר כוונתו לבטא את חשיבות הדבר לרבים. להיבט זה של חשיבות הסמיכה, ולזיקת מסירת הנפש על הסמיכה למסירת הנפש על תורת הרבים, ראה גם ליקוטים מכת"ק של הראי"ה, אוצרות הראי"ה, ו, תשע"ה.

תורה עוברת ממישור היחיד למישור הרבים, יש למסור עליה את הנפש. לימים כך הסיק בספר מעלות התורה, ואף נימק זאת:¹⁹⁶

וראה עד כמה הגיעה מעלת עסק התורה ועונש ביטול, שהרי קי"ל שכל המצוות נדחים שנאמר וחי בהם וכו', ובמקום סכנה עצומה כזו עמד ר"ע והקהיל קהילות ברבים, שבזה היתה תמיהת פפוס בן יהודה שהיה סבור שאסור לעמוד במקום סכנה... והיתה תשובתו אליו במשלו עם השועל והדגים, שת"ת אינו דומה לכל נדחים מפני סכנה לבד חוץ מגלוי עריות וש"ד וע"ז מפני שכתוב וחי בהם, ע"ד חלל כדי שתשמור שבתות הרבה, משא"כ ת"ת שגדול שכרה שנותנת חיים גם בעוה"ז והוא חייו ממש של אדם, ולכן ל"ש בו מקרא דוחי בהם, שאדרבה ביטולה גורם ביטול החיים בודאי, ומוטב לתפוס את הספק ולהניח את הודאי.

לדידו אפוא, סיבת החריגה נעוצה בהבחנה המהותית שבין תלמוד תורה ובין יתר המצוות. בכל יתר המצוות אומרים לאדם "חלל" אחת, וכך תוכל לשמר הרבה. לא כן מצוות תלמוד תורה, "שנותנת חיים" לא רק בעוה"ב אלא גם בעוה"ז, ומאחר שביטולה הוא "ביטול החיים" בעוה"ז, הרי שעל כך לא נאמר "וחי בהם".

בדורנו, היה מי¹⁹⁷ שנסמך על גישה זו והכריע בהתאם אליה הלכה למעשה:

בהיחבא יחסר וירד במעלת לימוד התורה. הרב אביגדר נבנצל שליט"א העירני בהאי לישנא: "בציבור הוא ילמד, אבל אחרת לא ילמדו". לדידו אפוא, אין מדובר בפער איכותי גרידא - "לימוד בפרהסיא מועיל יותר" - אלא בפער מהותי בין לימוד תורה ובין היעדר לימוד תורה. 197. הרב יצחק זילברשטיין, חשוקי חמד, כתובות עז ע"ב; ראה לו גם חשוקי חמד, פסחים נו ע"א: "שאלה: כשהגויים כופים את עם ישראל לסגור ישיבות ולבוא לעבוד עבודת צבא אצלם, האם יהרגו ולא יעברו?

196. לר' אברהם מוילנא - אח הגר"א, מהדורת ירושלים תשמ"ט, עמ' רלג-רלד; וראה גם ברכת שמואל, ד, בראש הספר - מכתבו של רב"ד ליבוביץ בנידון, שביאר כי עיקר שאלת פפוס הייתה על כך שהקהיל קהילות ברבים, ולא לימד בצנעא, והרי הפרהסיא מוסיפה לסכנה, והיאך מותר לו להכניס את עצמו ליותר סכנה? ועל כך השיבו רבי עקיבא במשל השועל והדגים, שהמים הם מקום חיותם של הדגים, ולכן אינו נחשב הוספת סכנה, שכן ברור שלימוד בפרהסיא מועיל יותר, ואם יצטרכו ללמוד

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

שאלה - בשנת תשס"ו, כשנפלו בגליל מאות פגזים, שאל מגיד שיעור אחד האם מותר לו לנסוע לשם כדי ללמד תורה לתלמידים...¹⁹⁸ עוד יעוין במשך חכמה... לאור זאת מותר למגיד השיעור לנסוע ללמד תורה גם בעת נפילת הפגזים.¹⁹⁹

דא עקא, ביאורו של מעלות התורה אומר דרשני, שכן נימוקו נכון לגבי מצוות תלמוד תורה בכלל, לאו דווקא לגבי תלמוד תורה של רבים, בעוד שעל תלמוד תורה של היחיד לא מצאנו מי שיטען לחובת מסירת נפש. שעה שכך הדבר, ולא זה הביאור שיכול להיאמר בדעת המשך חכמה, נעורה אם כן מחדש השאלה: מה יש בו, בתלמוד תורה של הרבים המהפך את ההלכה ומחייב מסירות נפש? לשון אחר: מה כה שונה במצוות תלמוד תורה של רבים ממצוות תפילין של רבים, ממצוות סוכה של רבים, ממצוות שבת של רבים וכו', מצוות שעליהן לא הוטלה חובת מסירת הנפש, ואדרבה אמרו בהן "יעבור ואל יהרג"?

ד. בין "שעת שמד" לביטול מצווה

יפה ביאר זאת רמ"מ אפשטיין, בפתחת ספרו לבוש מרדכי למסכת בבא מציעא:²⁰⁰

אכן ר' יוסי בן קיסמא ור' חנינא היו מחולקים בדין. הנה מלכות רומי הרשעה כשראתה את הטעות הגדול שעשו שנתנו לר' יוחנן בן זכאי את יבנה וחכמיה... ראו כי שגו, ישראל נוצח בגופו אבל לא

לימוד תורה מותר להוציא יותר מחומש נכסיו. ואינו דומה להא דאמרינן המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, דזהו רק לענין צדקה ולא לענין תורה שהוא מחוייב לידע אותה והיא חייו לנצח. על דברי החפץ חיים ביחס להוצאה יותר מחומש לצורך לימוד תורה, ראה מש"כ להלן בפרק יא: "דמים ב'דמים" נגעו.

200. פתיחה למסכת ב"מ, עמ' 49-50 במהדו' תשע"ד.

תשובה: נאמר במשך חכמה... וכתב נפש החיים... חובה להסתכן ולבטוח בהשי"ת שנהיה מושגחים מאתו ונינצל"; אך השווה להלן הערה 256; וראה להלן הערה 229. 198. להלן נתייחס לדברי סוגיית כתובות, הקובץ שיעורים ומסכת ברכות, שאליהם הפנה ובהם דן כאן. 199. "ויעוין מש"כ בספר נס להתנוסס סימן מ', דכעין זה מבואר בחשוקי חמד עמ"ס יומא דף לה ע"ב בשם החפץ חיים, שלצורך

ברוחו. כל העמים תלויים בארצם וממשלתם ואם אין להם ארץ וממשלה אינם כלום, אבל ישראל ד' ותורתו הוא נחלתו, קיומו הוא נשמתו, ארצו הוא הכרם אשר בו יגדל, ואם יש לישראל כרמו יבנה וחכמיה, הישיבה הקדושה ותלמידיה, חי וקיים עם הקודש ורוחו עולה מעלה ומאיר לכל העמים... אז ראו כי נתעו, כי ר' יוחנן בן זכאי מילט את עם הקודש בהצילו את יבנה, ובכך ראו ליקח בחזקה מה שנתנו וגזרו גזרות נוראות, שכל מי שיקהיל קהילה ברבים ללמוד תורה שבזה סוד קיום ישראל ישרפוהו חיים. אז היתה לישראל צרה נוראה שהיא עוד יותר קשה לישראל מחורבן המקדש, כי באין תורה ואין כרם איך יגדל ישראל. וע"כ ר' חנינא בן תרדיון הקהיל קהילות ברבים ללמוד תורה. ואף כי אין אומרין יהרג ואל יעבור אלא בשלוש עבירות, היינו ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים אבל לא על ביטול תורה, על זה אין צריך למסור נפשו, אבל ביטול תורה של כל ישראל הלא זה גזרת שמד חלילה, ובזה הלא תלוי כל התורה כולה, כי באין ישיבה ללמוד תורה הלא ישכחו כל התורה, וישראל בלי תורה הם חלילה אבודים מן העולם. לזה מסר ר' חנינא בן תרדיון את נפשו והקהיל קהילות ברבים ללמוד תורה. אכן ר' יוסי בן קיסמא היה סבור כי אחרי שלע"ע אין זה אלא ביטול מצות עשה, אין למסור נפשו למיתה בשביל זה. ואף שהיכא שמכוונים לעבור על דת מחוייבים למסור הנפש אף בשביל כל המצוות, ואף בשביל ערקתא דמסאני צריכים למסור עצמו למיתה, זהו דווקא אם גוזרים לעבור בקום ועשה, אבל לא בשב ואל תעשה, ועל כן אמר לו אומה זו מן השמים המליכה, א"כ לעורר למרוד נגדם אי אתה יכול, וע"כ הנך מוסר עצמך למיתה על דבר שאין צריך, ועל דבר שאין צריך אסור למסור הנפש. ע"ז ענהו ר' חנינא... אולי יהי' רחמי השם שיצילני ממיתה. ע"ז ענהו ר' יוסי בן קיסמא... הזיקא שכיחא... הלא בעת ששכיח הזיקא ציוה ד' להיזהר, כי אם לא יהיה נזהר לא יושיעוהו מן השמים, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר התורה. הנה אמר לו ר' יוסי בן קיסמא, אפשר שתחשוב שהנך מפקיר חייך, ואפשר שתסבור

שבשביל קידוש השם אם אחד מוסר נפשו ליהרג אין נענש, אבל הלא ישרפו הספר תורה, וא"כ אתה הוא הגורם לשריפת התורה, ובעד הספר תורה יתבעו ממך במשפט העליון איך סיכנת את ספר התורה שישרף בשבילך...²⁰¹

גדולה, ואעפי"כ לא הוריתי היתר לעצמי, ואבדתי את סעודת פורים מספק שמא אין זה הכסף שלי ואין אני רשאי להחליפם. אמר לו, א"כ רואה אני שאף בעת שאין שום איש יודע, אינך מורה היתר, ואין הנגיעה מטה שכלך, ובכך ההוראה שצריכים למסור הנפש בשביל שתהיה בישראל ישיבה וקהילה ברבים שתלמוד תורה מפי רבים היא יוצאת מטוהר נפשך, א"כ מחלקך יהיה חלקי. ואח"כ, כשהקדושר' חנינא בן תרדיון נשרף על קידוש השם בשביל שתהיה תורה בישראל, הנה התלמידים רואים את רבם הקדוש נשרף באש, ועוד היה חששא בלבבם אולי עוד יתבעו ממנו בעד שריפת הספר תורה, אולי אין הלכה כרבם בזה, אולי צדק ר' יוסי בן קיסמא שאין לסכן את ספר התורה. נוראה היתה להם שריפת רבם הקדוש, ונורא היה להם הספק הזה, שהרי גם רבם חשש לזה, שהרי שאל את ר' יוסי בן קיסמא מה אני לחיי העולם הבא. ובכך, כאשר שמעו שהוא עונה לבתו ששאלה בצרה הגדולה הזאת, אבא אראך בכך, צעקה גדולה ונוראה אביה קדוש עליון נשרף באש. בשמוע התלמידים את תשובתו, מי שיתבע עלבון ספר התורה הוא יתבע עלבוננו, מזה הבינו התלמידים שאין שום ספק בלב רבם שמא לא היה לו לסכן את ספר התורה שיישרף בשביל הקהלה ברבים לתלמוד תורה, שאילו היה שום ספק בלבנו לא היה אומר מי שיתבע עלבון הספר תורה, שהרי אפשר שממנו ידרשו את עלבון

201. "לשמע דברים האלה נרתע ר' חנינא בן תרדיון, הנה הוא מוכן להשרף על קידוש השם, ולא לבד שלא יהיה לו שכר אלא יהיה נידון כשורף ספר תורה. אז שאל, רבי מה אני לחיי עולם הבא, מדעתי לא אשוב - כל קיומה של תורה ושל ישראל תלוי אם יהיו קהילות ברבים שילמדו תורה מפי הגדולים, ובכך בעד קיומה של תורה ושל ישראל מחוייבים למסור נפשם ואף להעמיד בסכנה את הספר תורה שתוכל להשרף, כי בלא קהילה ברבים לתלמוד תורה, בלא ישיבה שילמדו תורה ברבים, אין ישראל ואין תורה, והנני מחזיק בשיטתי, וע"כ רבי מה אני לחיי עולם הבא, הלא יוכל להיות שעוד במעשי הנני מאבד את חיי לעולם הבא, שידונוני שם חלילה כשורף ספר התורה. אמר לו, כלום מעשה בא לידך - בכל דבר צריך האדם לחשוב אולי בהוראתו הוא טועה מטעם שיש לו איזה נגיעה, ואף הגדולים שבגדולים צריכים לחשוש שמא נגיעה תטה שכלו, ובכך אפשר שהכבוד שהוא מוסר נפשו על קידוש השם זה מעורר אותו לעשות את הצעד הנורא הזה, וחזינו להצדיקים יסודי ארץ שחששו לנפשם שמא בשביל נגיעה הם פוסקים... וע"כ שאל גם ר' יוסי בן קיסמא את ר' חנינא בן תרדיון, כלום מעשה בא לידך בעת שלא היה לך שום נגיעה אם לא היית מורה היתר לעצמך. אמר לו נתחלפו לי מעות פורים במעות של צדקה - היו לי הרבה היתרים ליקח הכסף שנתתי תמורתם, ומצות סעודת פורים הלא

לדידו, אם כן, ההבדל המהותי בין תלמוד תורה של היחיד לתלמוד תורה של הרבים עובר בין "ביטול מצוה" ובין "שעת שמד". מצוות תלמוד תורה של היחיד אכן דומה למצוות תפילין ולמצוות שבת, למצוות סוכה ולמצוות מילה, וכשם שעליהן "יעבור ואל יהרג", כך גם עליה. לא כן תלמוד תורה של רבים, שהוא ציפור הנפש של האומה ולזו קיומה, ולכן ביטולו הוא גזרת שמד, ועל גזרת שמד הלכה היא בידוע ש"יהרג ואל יעבור".²⁰² לשון אחר, ר"י בן קיסמא ור"ח בן תרדיון לא היו חלוקים על העיקרון אלא על ניתוח המציאות,²⁰³ שלדידו של ריב"ק המצב אינו אלא ביטול מצוות עשה, בעוד שלרוב"ת המצב הוא שעת שמד.

דברים דומים נכתבו בשו"ת מנחת אלעזר ח"ג סי' מו - "בשולי היריעה":

...שם (גמ' ע"ז - ר"י בן קיסמא ור"ח בן תרדיון) לא הי' החיוב להקהיל קהילות ברבים, ובפרט כי ר"י בן קיסמא הזהירו שהוא סכ"נ בתוקפה של אומה זו בעוה"ר. א"ו שר"ח בן תרדיון חשב בצדקתו בצדק שזהו להעביר על הדת וצריכין מס"נ גם אם אינו מהשלושה דברים ע"ז וג"ע ושפ"ד (ור"י בן קיסמא הי' ס"ל שזהו אינו מתכוין הממשלה אז לעקור הדת)...

קהילות ברבים ישיבות קדושות שילמדו תורה ללמוד וללמד בעמל ועיון לשמור ולעשות.

202. אך ראה רמב"ן, שבת מט ע"א: "הא דבשעת השמד אפילו אערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור, הני מילי לעבור על מצות לא תעשה, אבל אם גזרו על מצות עשה, בוודאי שב ואל תעשה שאני", והרי תלמוד תורה הוא מצוות עשה.

203. ובאמת היו דברים מעולם; לדוגמה, בשנות השואה נחלקו חכמי ישראל כיצד להגדיר גזרות שונות על שמירת מצוות, אם כשעת שמד או כביטול מצוות - ראה אסתר פרבשטיין, בסתר רעם, עמ' 134 ואילך; וראה גם בספרה בסתר המדרגה, עמ' 81-80, ביחס לגילוח הזקן (וראה דבר אברהם

הזה כשיטת ר' יוסי בן קסמא. מדברים האלה ידעו שעתה נתברר לו ששפט משפט צדק, שבשביל קיום קהילה ברבים ללמוד תורה בישראל צריכים למסור הנפש למיתה משונה, ואף לסכן את ספר התורה להישרף. אמרו לו מה אתה רואה, ממה נתברר לך כן ששפטת בצדק המשפט הגדול הזה על עצמך ועל ספר התורה. אמר להם הראו אותי מן השמים כי בשריפת ספר התורה, אך ספר התורה היינו הגוילין נשרפים, אבל האותיות קדושת התורה אין נשרפין. בזה הראו לי כי צדקתי במשפטי, ובכן הנני אומר בבטחה, כי הקב"ה יתבע עלבון התורה מן הצוררים ששרפו אותי ולא ממני, כי שפטתי מישרים, וממנו ילמדו כל ישראל וידעו איך מחוייבים למסור נפשותיהם שיהיו בישראל

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

מכאן, שלא די בכך שאוסרים את לימוד התורה, ולו גם של רבים, כדי שתחול חובת מסירת נפש. כל עוד חכמי ישראל לא הגדירו את המצב כשעת שמד, הרי שגם על ביטול תורה של רבים אין למסור את הנפש. לשון אחר: ביטול תורה של רבים, כשלעצמו, אינו מהווה עילה למסירת נפש. רק כאשר גזרת ביטול התורה מוגדרת כשעת שמד, רק אז הוא מהווה עילה למסירת נפש. זה היה המצב, לדידם של ר' עקיבא ור' חנינא בן תרדיון, וזו הייתה הסיבה שמחמתה מסרו את הנפש על מצווה זו. כך עולה גם מדבריו של מהרש"א, חידושי אגדות, ברכות סא ע"ב:

...בעובדא דרע"ק דשמעתין דמסר נפשו על ביטול תורה, היינו בשעת השמד כדאמרינן התם דבשעת השמד אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור. ועוד דר"ע בפרהסיא הוה כדאמר מקהיל קהילות ברבים ובפרהסיא אמרינן התם דאפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור... ולפי דברי התוס' שכתבו בפרק אין מעמידין ע"פ הירושלמי דאם רצה אדם להחמיר על עצמו אפילו בשאר מצוות שרי, איכא למימר דר"ע נמי מחמיר על עצמו היה. ואפשר שזהו שאמרו ליה תלמידיו רבי עד כאן, דהיינו וכי עד כאן חייב אדם

וכן סבר בשו"ת טוב טעם ודעת, קמא, סי' קפח-קפט; שו"ת אמרי אש יו"ד סי' נה; שו"ת משיב כהלכה סי' ז-ח, ועוד. לעומתם נטו להתיר, בשו"ת חתם סופר או"ח סי' קנט; שו"ת צמח צדק יו"ד סי' צ-צא; שו"ת דברי נחמיה יו"ד סי' קפא; שו"ת בית שלמה יו"ד סי' קצז; שו"ת אמרי נועם ח"ב סי' טז, ועוד; וראה הרב אשר וייס: "בגזירת הלבוש במדינות אירופה", קונטרס שבועי, פרשת וארא תשפ"א (שנה כג, קובץ יד, גיליון תשנב), אות ג, עמ' ה-ח; וראה שו"ת נחלת יואל זאב סי' טו, בנוגע לפתיחת חנויות בשבת בשל גזרת השלטונות "בעת צרה רח"ל, בשנת ת"ש".

לרא"ד כהנא שפירא, מהדורה שנייה, א, בהקדמת בן המחבר - הרב ירוחם יהודה ליב שפירא: "עדי ראייה שמילטו את נפשם מגיא ההריגה מסרו לי שאבא מרי הגאב"ד דקאוונא היה היחידי בגיטו הליטאי שלא גרע מזקנו על אף המשחיתים, והיה מוכן ליהרג ולא להעביר את זקנו". לאמתו של דבר, שנים רבות קודם לכן נחלקו הפוסקים ביחס לגזרת הגויים על שינוי הלבוש היהודי ואימוץ לבוש נכרי, וגזרות דומות לכך - ראה מה שהביא החכמת אדם כלל פט ס"א בשם הגר"א: "ונהירנא כשגזרו פה בק"ק ווילנא בעת המלחמה שילבשו היהודים מלבושי עכו"ם, שמעתין מפי הגאון החסיד מורינא הרב אליהו ז"ל שאמר דיהרג ואל יעבור";

למסור עצמו גם בשאר מצוות, והשיב להם כל ימי הייתי מצטער כו' ורצוני בכך להחמיר על עצמי אפילו בשאר מצוות ודו"ק.

שלוש אפשרויות מציע אם כן מהרש"א לביאור מעשה ר' עקיבא: א. שעת השמד; ב. פרהסיא; ג. החמרה מותרת. ואולם אפשרות אחת אינו מעלה בדעתו: תלמוד תורה של הרבים שאני. משמע, אף הוא אינו מקבל חריגה זו.

ה. רבים כיחיד

חיזוק משמעותי לתפיסה זו בא לידי ביטוי בדברים קדומים שנכתבו מאות בשנים קודם, בספר חסידים:²⁰⁴

מי שהלך למרחוק ללמוד והדרך משובשת כי יש לסטים בדרכים וגוזלים וחומסים ותופשים והורגים ומייסרים אותו עד שיפדוהו הקהילות, על זה נאמר יש צדיק אובד בצדקו (קהלת ז, טו), שהיה לו להמתין מעט רגע עד יעבור זעם ולא יגרום שיהרג, שהרי שמואל אמר ושמע שאול והרגני (שמואל א טז, ב). ואין לומר שלוחי מצוה אינן נזוקין, כדאמרינן במקום שמצוי היזק שאני, על זה נאמר עת לעשות לד' הפרו תורתך (תהלים קיט, קכ), ואם יתפסוהו שמא יעשו לו שאינו יכול לסבול ולמסור ולהשתמד, או יגרום שיפדוהו הקהילות, הרי מעלה עליו כאלו גורם רעה לעצמו ולאחרים, שהרי אמרו למה לא נתפרסמו שמותם של שלשת הגבורים לפי שמסרו עצמן למיתה לשאול הלכה על דוד, הרי שאין למסור עצמו למיתה בעבור התורה שנאמר וחי בהם (ויקרא יח, ח) ולא שימות בהם. מה שכתוב זאת התורה אדם כי ימות באוהל (במדבר יט, יד), זהו באוהל ביתו שחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל, או בבית רבו כר' אליעזר בן הורקנוס שהיה אוכל כל מעדני עולם בבית אביו וקיים בעצמו הוי גולה למקום תורה. ולפי שר' חנינא בן תרדיון שם נפשו בכפו, לכך אמר לו ר' יוסי בן קיסמא תמיה אני אם לא ישרפו אותך ואת

204. מהדורת הרב ראובן מרגליות, סי' תקנה.

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

ס"ת עמך, כי היה חפץ שימיתוהו,²⁰⁵ ועוד שעת השמד היה ובלא זה יודעים שנמסרים להריגה, ואמר טוב שימות על דברי תורה ולא על דברים בטלים, כמו שאמר יהודא בן פפוס לר"ע. ור"י בן בבא שמסר עצמו על השם, שאלמלא שעשה כן נשתכחו דיני קנסות מישראל.

לדידו, תלמוד תורה של היחיד ותלמוד תורה של הרבים שקולים הם. לא בכדי הוא פותח ביחיד "שהלך למרחוק ללמוד", והוא חותם בר' חנינא בן תרדיון ובר' עקיבא שעניינם הרבים. אין זה אלא ששניהם שקולים, ובזה כמו גם בזה הלכה היא "שאיין למסור עצמו למיתה בעבור התורה". בהתאם, על כרחך עליך לומר שמקרהו של רחב"ת ייחודי: "א. שעת השמד היה; ב. בלא זה יודעים שנמסרים להריגה, ואמר טוב שימות על דברי תורה ולא על דברים בטלים", וכך גם ר' עקיבא, ומעין זה גם ר"י בן בבא.²⁰⁶ משנה זו מנוגדת אפוא למשנת המשך חכמה וסיעתו.

גישות מנוגדות אלה בפשר דרכו של ר' עקיבא - אם היא נובעת מייחוד דין תלמוד תורה של הרבים או שהיא נובעת מהגדרת המצב כ"שעת השמד", עשויות להשתקף בפרשנויות מנוגדות שניתנו לסוגיית פסחים (ק"ב ע"א):

חמישה דברים ציווה רבי עקיבא את רבי שמעון בן יוחי כשהיה חבוש בבית האסורין. אמר לו, רבי, למדני תורה. אמר, איני מלמדך. אמר לו, אם אין אתה מלמדני אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות. אמר לו, בני, יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה

מבהיר הלכתית את הצדקת מסירת הנפש, אלא אם כן תצורף לזה "שעת השמד". וראה מה שכתב הרב יעקב אריאל במכתבו שבראש ספרנו, אות ד: "לענ"ד הנימוק של דיני קנסות הוא רק דוגמא, והכוונה לכל סמכות ביה"ד ובכללה קדוה"ח ועיבור השנה שהם 'אותות האומה' כמש"כ הרמב"ם במ"ע קנג".

205. ראה שם, ב"פירוש": "היה חפץ שימיתוהו - ט"ס, וצ"ל כי היה חפץ שימיתוהו ששעת הגזירה היה, ור"ל שר' חנינא בן תרדיון למד תורה ברבים וסיכן עצמו כי היה חפץ שימיתוהו על ד"ת, שבלא"ה היה שעת הגזירה להריגה ואמר טוב וכו'".

206. אם כי תיאורו "שאלמלא שעשה כן נשתכחו דיני קנסות מישראל" עדיין אינו

להניק. אמר לו, ומי בסכנה? והלא עגל בסכנה. אמר לו, אם בקשת ליחנק היתלה באילן גדול, וכשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה... לא תבשל בקדירה שבישל בה חברך...

כלומר, אותו ר' עקיבא שבחר למסור את הנפש על תלמוד תורה, כאשר הגיע לבית האסורים סירב לעשות זאת, והסתפק - לכל היותר - בהוראת "הלכות דרך ארץ". פשר השוני עשוי להתבאר בשתי דרכים: א. נדרשת מסירת נפש על תלמוד תורה של רבים, אך אין למסור את הנפש על תלמוד תורה של היחיד,²⁰⁷ והרי זה חיזוק לתפיסת המשך חכמה וסיעתו; ב. עתה השתכנע ר' עקיבא בצדקת תפיסתו של ר"י בן קיסמא,²⁰⁸ שהמצב הנוכחי אינו בגדר "שעת שמד" אלא בגדר ביטול מצוות עשה, שעל כך אין למסור את הנפש, והרי זה חיזוק לחולקים על תפיסת המשך חכמה.

תשתכח, בוודאי שאין כאן שום הבדל בין יחיד לרבים". על זיקה אפשרית בין דברים אלה ובין קורות חייו האישיים של ר"י הוטנר, ראה הרב אוריאל בנר, "חטיפתו של הרב יצחק הוטנר זצ"ל ושחרורו - מעשים ומשמעויות", המעין 236 (טבת תשפ"א), עמ' 40-41.

208. זאת ועוד, יתכן שר' עקיבא עצמו - בשלב מסוים - לא היה בטוח בדרכו, עד שנדרש לדברי חיזוק של ר' אלעזר בן עזריה, ראה פרשנות כזו בשו"ת מנחת יצחק ח"ג תחילת סי' לח: "אמר לו ר' אלעזר בן עזריה, עקיבא, מה לך אצל אגדה, כלך אצל נגעים ואהלות (סנהדרין לח, סז, חגיגה יד). הדברים הנזכרים צריכים פירוש, זהלא אגדה היא חלק מתורה שבעל פה, משנה תלמוד הלכות אגדה, יש זוכה למקרא, ויש למשנה, ויש לתלמוד, ויש להגדה, ויש זוכה לכולן (מ"ר ויקרא פט"ו), ומדוע יגרע ר' עקיבא, שנאמר לו מה לך אצל אגדה. אמנם אולי יש לומר הענין, דכנודע, ההוראה של

207. ראה ר"י הוטנר, פחד יצחק, שבועות, מאמר לח, עמ' קצט, שזה גופו היה הדיון בין ר"ע לרשב"י: "הוה סבירא ליה לרבי עקיבא, דכל זה הוא בנוגע לתלמוד תורה דרבים, אבל בתלמוד תורה דיחיד אין זה צורך השעה כל כך, ומפני כך אמר לו רבי עקיבא לרבי שמעון בן יוחאי איני מלמדך, ועל זה ענה לו רבי שמעון בן יוחאי... שאותם הדברי תורה שהוא מבקש עכשיו ממנו למסור לו, אין סוף ענינם מצד תורת לימוד שיש בהם, אלא שעיקר כוונתו הוא לדברי תורה כאלו שיש בהם משום שמירת המסורה והקבלה, דהיינו דברי תורה כאלו שאם רבי עקיבא לא ימסרם לו עכשיו עלולים הם להיות נשמטים משלשלת הקבלה כל עיקר...". להגדרת אותה תורת יחיד ששקולה לתורת רבים, ראה שם בהמשך דבריו: "דכל ההבדל בין תלמוד תורה דרבים ובין תלמוד תורה דיחיד, אינו שייך אלא בזמן שאנו דנים עליה מצד תורת לימוד גרידא, אבל בשעה שאנו באים עליה מתורת שמירת הקבלה שלא

בעת כזאת, שהגלו את חסידיו ואבדו את טוביו, אם אתה לא תקבל עליך, מי יקבל עליו, על כן, מה לך אצל אגדה כלך וכו', שאם לא כן תשתכח ח"ו תורה מישראל. ולא עוד, גם השאלות והבעיות שבשעת חירום, המה שונות וקשות ומסובכות ביותר משבשעת שלו'... גם אז נתעוררה השאלה, אם מחויבים למסור נפשם על כל עבירה אשר יכופו אותם לעבור עליהם, ואז נתאספו גדולי הדור בעליית בית נתזה בלוד במקום סתר מאין רואים, כי גזרו עליהם שלא ללמוד תורה ברבים, ושם נמנו וגמרו, על כל עברות שבתורה אם יאמר לך אדם עבור ואל תהרוג יעבור ואל יהרג חוץ מע"ז ג"ע ושפ"ד, ובשעת הגזירה אפילו על ערקתא דמסאנא (סנהדרין עד), גם היו אז חילוקי דעות, אם יש למסור נפשם על לימוד התורה, כדאיתא (בע"ז יח ע"א) וברכות סא ע"ב), ובאמת הי' ר' עקיבא מאותם שמסרו נפשם על לימוד התורה ברבים כדי שלא תשתכח תורה מישראל כמבואר שם. וכל זה יש לכלול בדברי ר' אלעזר בן עזרי' לר' עקיבא, שבעת כזאת אשר עת צרה לישראל, והבעיות שצריכים פתרון המה גדולות מאד, והפותרים מועטים המה, שרובם נפלו ביד השונא, אין שום רשות למי שחנן אותו השי"ת דיעה לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, להסתלק עצמו מזה, וטען טענה נצחית, מה לך אצל אגדה, כלך אצל נגעים ואהלות, ורצונו להראות באצבע, על הבעיות הקשות מאד, אשר הלכות נגעים ואהלות, המה שם מושאל לכולם, וגם לרמז אל הסיבה לאותם השאלות, הן המה הצרות והגדולות, שיש לכנות אותם בשם נגעים ואהלות".

הלכה למעשה, מקושרת עם אחריות גדולה, וצריך סייעתא דשמיא, שלא להיכשל ח"ו בדבר הלכה, שלא להטות השורה בין לימין ובין לשמאל, כי בכל איזה צד שיפנה, אם להקל אם להחמיר, שלא כדת של תורה ח"ו, הוא חטא המטרה... ועל כן אין לתמוה, אם ימצא אף ת"ח גדול, שיהי' מיראי הוראה. ובזה יש לשער, כי בעת שראה ר' אלעזר בן עזרי' את ר' עקיבא שעוסק בדברי אגדה, חשש שאף ר' עקיבא, שהי' אוצר בלום (גטין סז), והי' דורש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות (מנחות כט), והי' שמו הולך מסוף העולם עד סופו (יבמות טז), והי' בן עזאי אומר עליו, כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה (בכורות נח ע"א), ועוד כהנה וכהנה מה שהרבו בשבחו, מכל מקום בודעו גודל האחריות הקשורה בהוראת הלכה למעשה, כטענתו עם ריב"נ כנזכר, רצונו לסלק עצמו מזה. אבל כאשר נעלה על דעתנו, הזמן שבה חי ר' עקיבא, נדע שהי' אז עת צרה ומצוקה לישראל, נורא ואיום מאד, שונאי ישראלים שלטו בהם ובנפשם ובממונם, גזרו גזירות אכזריות מאד, ונחרבה בית מקדשנו, ושטפו דם רב בישראל, והרגו את טובי עמנו, ובתוכם העשרה הרוגי מלכות, שגם ר' עקיבא הי' אחד מהם, ושלוש מאות תלמידים הי' לו בנערותו וכולם מתו בין פסח לעצרת, והי' העולם שמם, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם, וכו' וכו'. ועל כן בא ר' אלעזר בן עזרי' בטענה לר' עקיבא, כי בשלמא אם היו שנים כסדרן, לא הי' קשה כל כך אם אז היית מסתלק מאחריות ההוראה, כי אם אתה לא תקבל עליך האחריות, יהי' נמצאים ת"ח אחרים אשר יקבלו עליהם האחריות, אבל כעת

ו. "תורה מגנא ומצלא"

דומה שמשנה זו של ספר חסידים, ושכמותה, מוסיפה וטופחת גם על פניהם של מוציאי אמרת חז"ל שהתורה "מגנא ומצלא" מהקשרה וממשמעה.

בגמרא סוטה (כא ע"א) אמרו:

את זו דרש רבי מנחם בר יוסי, כי נר מצוה ותורה אור - תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור, את המצוה בנר, לומר לך, מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה, אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה; ואת התורה באור, לומר לך, מה אור מגין לעולם, אף תורה מגינה לעולם... ד"א, עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה²⁰⁹... א"ר יוסף: מצוה,²¹⁰ בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא,²¹¹ בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא; תורה, בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה²¹² מגנא ומצלא. מתקיף לה רבה,

שם ד"ה זו מילה וכו' ע"ש... מילה שניתנה בשמיני איכא סכנה מצוי טפי... והנה עינינו רואות שאפי' א' מאלף ישראלים אינו מת מחמת מילה. וצ"ל מצוה מגינה ומצלי, אבל עפ"י דרך הטבע היה המיעוט מתים ח"ו, ואפ"ה ציוה הקדוש ברוך הוא למולו, ש"מ הולכים אחר הרוב בפ"נ לענין מילה". וראה גם שו"ת חת"ס או"ח סי' רב; וראה מה שהעיר עליו בנו, בשו"ת כת"ס יו"ד סי' קיח; וראה שו"ת בית יצחק, ח"ב יו"ד סי' צ.

212. בספר פנינים משלחן הגר"א, עמ' קס, הביא מספר מילין חדתין בשם הגר"א, שהקשה, איך יצויר בתלמוד תורה "עידנא דלא עסיק בה", והרי נאמר "והגית בה יומם ולילה", וא"כ אין עת שאינו נדרש לעסוק בתורה. ויישב, שכוונת הגמרא היא כי בשונה ממצוות אחרות, דוגמת מצוה ולולב, שאם אוכל מצוה בפסח ונוטל לולב בסוכות, הרי זה נוטל שכר, אבל אם יאכל

209. רש"י, שם: "עבירה מכבה - שכר מצוה; ואין עבירה מכבה - שכר מי שעסק בתורה קודם לכן". טעם הגותי להבחנת תורה ממצווה ונר מאור, ראה מהר"ל, תפארת ישראל פרק יד; באר מים חיים, דברים ו; שפת אמת, מקץ, תרמ"א, ד"ה במדרש; שם, תרומה, תרס"ג, ד"ה וכתביב; שם, תצוה, תרמ"ג, ד"ה בפסוק ואתה, וכן תרמ"ח, ד"ה במדרש; פרי צדיק, בשלח, יד, ועוד.

210. כולל גם מצווה דרבנן, ראה חתם סופר על התורה, פרשת שלח, ד"ה שלח לך אנשים - ברבה משמע... [תקי"ף], מהדו' רי"נ שטרן, במדבר, עמ' סב.

211. בדרך זו ביאר החת"ס את קיומה של מצוות מילה, למרות היותה כרוכה בסכנה - ראה שו"ת חתם סופר, יו"ד סי' רמה: "...הנה מ"ש דבסתם איכא מיעוט המתים מחמתה, איברא כן משמע בש"ס גטין נז ע"ב וברש"י

אלא מעתה, דואג ואחיתופל מי לא עסקי בתורה - אמאי לא הגינה עליהו.²¹³ אלא אמר רבא, תורה, בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא, בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא; מצוה, בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה, אגוני מגנא אצולי לא מצלא.

על הכול מוסכם אפוא שהגנתה של מצווה אינה כהגנתה של תורה, שכן זו של תורה עולה מהותית על זו של מצווה: "מצוה לא מגנא כולי האי" (רש"י, שם). על הכול גם מוסכם שיש להבחין בין "הגנה" ובין "הצלה": הגנה היא גשמית - מייסורים ומפורענות, בעוד שהצלה היא רוחנית - מיצר הרע המחטיא.²¹⁴ ועוד מוסכם על הכול, שיש להבחין בין שעה שבה עסוקים בדבר החיובי - אם תורה ואם מצווה, ובין שעה שאין עסוקים בדבר החיובי: "משנגמר המצוה ואינו עסוק בה" (רש"י).

המחלוקת בין רב יוסף ורבא מתמצית בשאלת היקף ההגנה וההצלה של מצווה ושל תורה. רב יוסף סבור שמצווה מגינה תמיד אך אינה מצילה אלא רק בשעת קיום המצווה, בעוד שתורה מגינה וגם מצילה תמיד, אפילו בשעה שאין עוסקים בה. לעומתו, רבא - אחר שרבה הקשה על רב יוסף מדואג ומאחיתופל - סבר שמצווה אינה מצילה כלל אלא רק מגינה, וזאת בכל שעה, בעוד שתורה אמנם מגינה תמיד, אך אינה מצילה אלא רק בשעה שעוסקים בה. בין כך ובין כך,²¹⁵ הן על רב יוסף הן על רבא

אחיתופל אינן אלא שלושים ושלוש. אך ראה שם הערות רי"ש אלישיב, שלפי התוס' שאנץ ההתייחסות היא להיבט הרוחני, לא לשנות החיים: "דואג ואחיתופל אמאי לא הגינה עליהו, תוס' שאנץ - לא מדוייק, ור"ל אמאי לא הצילה מעבירה". וראה מהרש"א, להלן.

214. רש"י, שם: "מגנא מן היסורין, ומצלא מיצה"ר שלא יכשילנו לחטא... אגוני אגנא מן הפורענות...".

215. רוב הדנים בסוגייה נטו להניח שההכרעה היא כרבא, שכן לא זו בלבד

מצה בסוכות וייטול לולב בפסח, ודאי שלא עשה ולא כלום, בתורה אינו כן - בין בעידנא דעסיק בין בעידנא דלא עסיק, היינו שעוסק בה בלא העת, שלומד מס' פסחים בסוכות ומס' סוכה בפסח, הרי הוא מקיים מצות תלמוד תורה ומקבל שכרו משלם. ועי' בתוס' סוטה כא ע"א ד"ה זה תלמיד חכם, שכתבו כי "סתם תלמיד חכם תורתו אומנתו ועוסק בה ומהרהר כל שעה ואינו הולך ד' אמות בלא תורה".

213. ראה סנהדרין סט ע"ב: "כל שנותיו של דואג אינן אלא שלשים וארבע, ושל

מוסכם, שלמצער ניתן לקבוע שתורה מגינה תמיד. מכאן עולה לכאורה מסקנה, שלומדי תורה מוגנים מייסורים ומפורענות גשמיים, הן בשעה שהם עוסקים בתורה הן בשעה שהם אינם עוסקים בתורה.

ז. הנהגת רבי יהושע בן לוי

כך ניתן להסביר את הנהגתו של ר' יהושע בן לוי (כתובות עז ע"ב),²¹⁶ שבשונה מעמיתיו (שם - ר' יוחנן, ר' זירא, ר' אלעזר, ר' אמיור' אסי), היה מתחבר וכורך עצמו²¹⁷ עם נושאי מחלה מידבקת.²¹⁸ הוא עשה זאת כאשר עסק בתורה,²¹⁹ משום

דלא עסיק בה ולא כלום, תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא ובעידנא דלא עסיק בה מגנא ולא מצלא...". וראה להלן הערה 240.

216. כמובן שניתן לטעון שמעשים אלה לא היו ולא נבראו, וכל מגמתם אינה אלא הגותית, מוסרית-ערכית, מעין מה שכתב בן איש חי, שנה ראשונה, פרשת נצבים, בשם החיד"א, ביחס למעשים שסופרו בעירובין נג ע"ב: "...ופירש הגאון חיד"א ז"ל בפתח עינים, שמעשיות אלו לא היו ממש, אלא ר' יהושע בן חנניה נקיט הכי בדרך משל ללמד בזה תוכחות מוסר..."; וראה להלן הערה 235 - החיד"א לשיטתו. עם זאת, מן האמור להלן עולה שרבים הפרשנים ואף הפוסקים שסברו כי מדובר בתיאור של התרחשות ממשית, ולמצער ראו בתיאורים אלה משאב הלכתי-פסיקתי-מעשי.

217. רש"י שם: "נדבק אצלם... ומושיבן אצלו".

218. רש"י שם: "בעלי ראתן - שרץ יש לו במוחו... זבובי בעלי ראתן - זבובים השוכנים עליו קשות, להביא אותו חולי על איש אחר".

219. לדיוקה של אמירה זו ראה להלן,

שרבה הקשה על רב יוסף, גם המילה "אלא" מבטאת דחייה. ואולם ראה אור החיים במדבר יג, כו: "ומה שדחה הש"ס בסוטה סברת רב יוסף ממה שלא הגינה תורה לדואג ואחיתופל אינה דחיה, לפי מה שאמרו בחגיגה (טו ע"ב) במתניתא תנא דואג ואחיתופל טינא היתה בלבם פירוש שתורתם היתה שלא לשמה, ומעתה אין הוכחה ממה שלא הצילתם תורתם שהרי לא היתה תורה לשמה, או למה שפירשו שם התוספות שהיו בעלי עבירות קודם שעסקו בתורה וקדמה תורתם ליראת חטאם, שבכגון זה אין תורה מצילתם מיצר הרע. ועוד, אפילו לסברת הדוחה סברת רב יוסף במסכת סוטה מדואג ואחיתופל, לא דחה אלא חלוקת תועלת התורה דאינה מצלת (אפילו) בזמן שאינו עוסק בה, אבל מה שאמר מצוה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא לא דחה הש"ס, והגם דרבא מכח קושיית דואג ואחיתופל הוכרח ליישב הברייתא שאמרה תלה הכתוב המצוה בנר והתורה באור וכו' יאמר שאין תועלת במצוה אלא להגין מהצרות, אין הכרח לדבריו ויכולין לומר על זה הדרך מצוה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא ובעידנא

ש"מובטח הוא שתגין תורה עליו ולא יוזק",²²⁰ שכן התורה היא "אילת אהבים ויעלת חן"²²¹ - אם חן מעלה על לומדיה, אגוני לא מגנא?²²² בדרך כזו הילך ר' אלחנן וסרמן בחיבורו קובץ שיעורים לאותה סוגייה (כתובות, אות רעז), תהה שם על הנהגת ריב"ל: "וקשה, הא כתיב ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני" (שמואל א טז, ב), דהיכא דשכיח היזיקא לא סמכינן אהא דשלוחי מצוה אינן ניזוקין".²²³ שהרי כך שנינו בפסחים

העיר, וכן צוה לשמואל הנביא תחבולה אף על פי שהיה הולך במצותו. והטעם, כי אף על פי שהקדוש ברוך הוא עושה נסים ונפלאות עם יראיו, ברובם על מנהג העולם, וכן על מנהג העולם היה לו ליעקב לירא מפני עשו ולדוד מפני שאול אם היה מושח מלך בחייו והיה לו לבקש תחבולה איך אלך, וזו היתה שאלתו איך אלך, ואמר לו הקדוש ברוך הוא עגלת בקר תקח בידך, כי בכל מקום היו רשאים להקריב באותו זמן... ולמדו רז"ל מזה הפסוק שמצוה לשנות בדברי שלום, שהרי הקדוש ברוך הוא אמר לשמואל עגלת בקר תקח בידך והראה לו שאין ראוי לאדם ללכת במקום סכנה ולסמוך על הנס משום שנאמר לא תנסון את ד' אלהיכם...". כן ראה רד"ק בראשית יב, יב: "...ראוי לכל צדיק שלא יסמוך במקום סכנה על הנס וישמור עצמו בכל תחבולה אשר יוכל, ועל זה אמר שלמה אשרי אדם מפחד תמיד, וכן אחז"ל... שאין סומכים על הנס... וכן ראינו שמואל הנביא... גם האל שבח פחדו ולא אמר לו אל תפחד כי לא יהרגך, אבל אמר לו עגלת בקר תקח בידך, והודה לו כי טובה היתה מחשבתו שהיה מפחד, וכן ראוי לכל צדיק שיעשה כן ולא יבטח על הנס". וראה רלב"ג, שמות ד: "התועלת השני... אין ראוי לאדם למסור עצמו לסכנה, ואף על פי שילך במצות ד' יתעלה. הלא תראה כי ד' יתעלה אמר למשה בצוותו אותו שישוב למצרים שכבר מתו כל

מחלוקתם של רש"י והריטב"א.

220. רש"י שם.

221. משלי ה, יט.

222. ראה גם ברכות ה ע"א: "אמר רבי שמעון בן לקיש, כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו"; מכות י ע"א: דברי תורה קולטין ממלאך המות, "כי הא דרב חסדא הוה יתיב וגריס בבי רב ולא הוה קא יכול שליחא [דמלאכא דמותא] למיקרב לגביה, דלא הוה שתיק פומיה מגירסא, סליק ויתיב אארזא דבי רב, פקע ארזא ושתיק, וכיל ליה".

223. ראה רד"ק, שמואל א טז, ב: "מצאנו כי אף על פי שהיה מבטיח הקדוש ברוך הוא הנביא או הצדיק, אף על פי כן הוא נשמר מלכת במקום סכנה. כמו שראינו ביעקב אבינו שהבטיחו הקדוש ברוך הוא בעברו ארם נהרים ואמר לו והשיבותיך אל האדמה הזאת, ושם גם כן נראה לו המלאך והבטיחו ואמר לו שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך, וכאשר שמע כי עשו בא לקראתו וירא יעקב מאד וייצר לו, וכן דוד שהיה נמשח למלך על פי ד' היה בורח מפני שאול, וגם גד הנביא אמר לו לא תשב במצודה, וכן בדברי המלחמות היו עושין תחבולות אחר הבטחת האל ית', כמו שעשה גדעון בדבר הכדים והלפידים, וגם פעמים היו עושין התחבולות במצות האל, כמו שכתוב ביהושע בכבוש יריחו הקף את

(ח ע"ב):²²⁴ "והאמר רבי אלעזר, שלוחי מצוה אינן ניזוקין", וביארו "היכא דשכיח היזיקא שאני", הא ראייה - מקרא זה שבשמואל, והילוכה של סוגייה זו נפסק להלכה.²²⁵ אם כך, תמה הקובץ שיעורים, כיצד הרשה לעצמו ריב"ל לסכן את עצמו בהתחברות עם חולים מדבקים, בעוד שללא ספק "שכיחא היזיקא!"²²⁶ ויישב:

וצ"ל דזהו דוקא בשאר מצוות, אבל לימוד תורה שאני, וכדיליף מק"ו אם חן מעלה וכו'.

אם כן, גם לדידו, לימוד תורה שונה מכל המצוות. על לימוד תורה אין להתפשר, בשום אופן, אפילו כאשר "שכיחא היזיקא".²²⁷ עם זאת יצוין כי לדידו, ההיתר אינו מוסב בדווקא על לימוד תורה לרבים - הא ראייה שהקובץ שיעורים ולמעשה גם סוגיית הש"ס, לא ציינו שבכך היה מדובר. לא כן אהבת איתן (שעל העין יעקב, כתובות, שם), שגם הוא הקשה

בלבו. אבל חור שבין ישראל לגוי, אינו בודק כלל, שמא יאמר הגוי כשפים הוא עושה לי, אלא מבטלו בלבו ודיו...". וראה רד"ק, לעיל הערה 223; וראה ספר הכוזרי, מאמר ה אות כ: "...אבל היכנסו בסכנה הגמורה לבטחוננו באלהים, נכנס תחת ולא תנסו את ד'".
226. וראה ירושלמי, תרומות ח, ג: "צריכין למיחוש למה דברייתא חששין".
227. וראה לו - לקובץ שיעורים, גישה דומה, בחידושי לפסחים ח ע"ב, אות לג, על מה שאמרו שם: "בעו מיניה מרב, הני בני בי רב דדיירי בבאגא מהו למיתי קדמא וחשוכא לבי רב? אמר להו, ניתו, עלי ועל צוארי". והעיר הקובץ שיעורים: "וקשה, הא איכא למיחש שמא אינן מכוונין למצוה רק לצורך עצמן, ובכה"ג לא מיקרו שלוחי מצוה". והשיב: "וצ"ל דרב היה מכיר את תלמידיו וידע דמתכוונין למצוה", וכאשר זה המצב מותר להסתכן.

האנשים המבקשים את נפשו, וזה לאות כי אם לא היו מתים לא היה משה מסכים ללכת לשם, כי אין ראוי לאדם שיסמוך על הנס... התועלת הרביעי... הוא שאין ראוי לאדם שיסמוך על הנס מפני עשותו ליראת ד' יתעלה מה שעשהו, אבל ראוי שישתדל בחוזק היד להרחיק ממנו הרע שאפשר שיקרה לו מפני המעשה ההוא. ולזה תמצא שהמיילדות התנצלו למלך מצרים כדי שלא יכעס עליהן, ועשו זה בחכמה נפלאה..."; וראה גם רלב"ג, מלכים א יט, ג לגבי בריחת אליהו מפני אחאב ואיזבל, לפי ש"לא רצה לסמוך על הנס".

224. ראה גם יומא יא ע"א; קידושין לט ע"ב; חולין קמב ע"א.

225. רמב"ם, הל' חמץ ומצה ב, ה; שו"ע, או"ח תלג, ז: "חור שבאמצע הבית שבין אדם לחבירו, זה בודק עד מקום שידו מגעת וזה בודק עד מקום שידו מגעת והשאר מבטלו

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

כקובץ שיעורים: "יש לדקדק, דאיך תגן על הכורך בבעלי ראתן, הא שכיח היזקא", ויישב:

נ"ל דהגנה דתורה עדיפא ממצוה ומגינה אף היכא דשכיח; ועוד דלימוד לאחרים הוה זכות גדול, ובזה א"ש דסמך על הנס אף על גב דבעלמא קי"ל דאין סומכין על הנס, דהיינו ביחיד אבל בצורך רבים סומכים... וגבי ריב"ל היה צורך רבים ללמדם...²²⁸

ביאורו הראשון דומה אפוא לקובץ שיעורים, שכן בו הוא אינו מבחין בין יחיד לרבים. לא כן ביאורו השני, שבו הוא מדגיש - מה שבש"ס עצמו אינו מפורש - שמדובר בלימוד לאחרים, בצורך הרבים, ומכך נבע ההיתר. מעין זה גם נאמר בברכות (ה"ע"א):

אמר רבי שמעון בן לקיש, כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו, שנאמר ובני רשף יגביהו עוף ואין עוף אלא תורה, שנאמר התעניף עיניך בו ואיננו; ואין רשף אלא יסורין, שנאמר מזי רעב ולחמי רשף.

ואכן, היו מגדולי ישראל שנמסר בשמם²²⁹ כי בימי מלחמת המפרץ ובימי

מפי לימוד ולא מפי מעשה, עד שיאמרו לו הלכה למעשה" (וראה רשב"ם שם), מה שאינו מתקיים ברוב השמועות. וראה חזו"א, קונטרס השיעורים לט, טו: "ובנו"ב תנינא יו"ד סי' כ"ט כתב דאין עד אחד נאמן לומר שפלוני הגאון כתב לו שחזר בו ממה שהתיר אחרי שהגאון לא פרסם חזרתו, כדין ע"א נגד דבר המוחזק בהיתר, והדבר מותר כמו שהיה, ושם בסי' ל' כתב דאפי' ת"ח אינו נאמן". כן עיין ב"הסכמתו" של הרא"ד אורבך לספר ועלהו לא יבול, א, עמ' יח: "טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת". בהתאם, דומה שנכון להעניק להן משקל פחות, לא יותר מ"סניף" שמצטרף לבירור גופי מקורות הלכתיים; וראה להלן הערות 256, 232.

228. "והיינו שהשיב מה"מ לר"ח בר פפי, מי איכרכת בבעלי ראתן כריב"ל, משמע דשפיר עביד, והיינו כמ"ש משום ללמד לאחרים, וז"ש בע"ז דף ל דמה"מ אוהב למלמד לאחר. ובזה א"ש דלא תקשי מדאיתא בב"ק דף סא דהמוסר עצמו למות ע"ד תורה אין אומרים הלכה בשמו, דהתם לא הוה רק צורך ממון ולא דמי לדהכא דהוה צורך ת"ת דרבים, ועוד דאמרינן במגילה דגדול ת"ת מהצלת נפשות ונראה דהיינו תלמוד תורה דרבים דגבי מרדכי קאי שהיה מלמד לאחרים".

229. אין לכחד שעל "שמועות" ו"מסירות" מעין אלה מוטלת מגבלה הלכתית חמורה, וספק גדול אם ניתן להשתית עליהן הלכה. צא ולמד מה שאמרה הגמ' בבבא בתרא (קל ע"ב): "תנו רבנן, אין למדין הלכה לא

מבצע צוק איתן²³⁰ הורו - גם אם בחילוקי דעות מסוימים ביניהם - שניתן לסמוך על כך הלכה למעשה:²³¹

...רבי חיים קניבסקי... הורה שאין להפסיק באמצע שמונה עשרה וללכת למרחב מוגן, ושאלני בחיור ראית כבר טיל שנפל במקומך, הכל זה נסים; וכוונתו שאין זה בגדר לסמוך על הנס, מכיון שאנו רואים שזו ההנהגה הקבועה משמים כלפי שומרי תורה ומצוות, וכן אין לחלל שבת לצורך זה, אבל בשעת לימוד תורה בכל רחבי הארץ יש להפסיק וללכת למרחב מוגן, ובבני ברק מכיון שמקובל בידינו ממרן החזון איש ז"ע שלא תאונה אליה רעה אין להפסיק אף בשעת הלימוד.²³² וכן הסכים... רבי מנדל שפרן... דלא שכיח הזיקא, ואין להפסיק באמצע התפילה עבורו, ובקושי התיר

הרבה, עומדת בסתירה לדברים שהחזו"א עצמו כתב. ראה חזון איש, תשובות וכתבים סי' מח (דברים שנכתבו כנראה לרי"א וולף בשלהי מלחמת העולם השנייה, אחר שהחזו"א כבר התיישב בבני ברק - ראה בספר מעשה איש, א, עמ' קעז: "השאלה נשאלה באותו שלב של מלחמת העולם השנייה כשהסכנה כבר נתמעטה הרבה, השאלה כיצד ינהגו חברי המשמר האזרחי היושבים ליד צפירת האזעקה, כשהם שומעים טרטור חשוד באויר לענין שבת": "ההודעה לציבור למהר למקלט לפי מצב הנוכחי יש לחשוב להצלת נפשות, אך יש ליזהר ממלאכה דאורייתא בכל מאי דאפשר כיון שאין כאן סוף סוף שאלת נפשות לפנינו. ואף שאין הולכין אחר הרוב בפיקוח נפש, מ"מ בדברים רחוקים הרבה מפיקוח נפש אין דנים כפיקוח נפש ותלוי כפי מדת הבטחון והמחמיר בכאן אין מוחין בידו, אלא לענין הוראה לרבים יש להורות בזה כדין פיקוח נפש, ומלאכות דרבנן אין להחמיר כלל, והמחמיר במלאכות דאורייתא אינו

230. מלחמת המפרץ: תשנ"א-1991; מבצע צוק איתן: תשע"ד-2014.
231. רבות מהן לוקטו לשו"ת וישמע משה (פריד), פסקים מכמה חכמים, א, עמ' תקסט-תקעד, סי' שמח, שכך פתח: "עת צרה היא ליעקב ורוב הישוב היהודי בארץ ישראל נמצא תחת איום של טילים, אזעקות נשמעות לעתים כמה פעמים ביום אחד והוראות אנשי הצבא הם ללכת בעת הישמע האזעקה למרחב מוגן, ומצב זה מעורר כמה שאלות אצל יראי ד': א - האם יש להפסיק באמצע תפילת שמונה עשרה ולעקור ממקומו כדי ללכת למרחב מוגן או שניתן להמשיך בתפילה כדרכו; ב - כששומע אזעקה בשעת הלימוד האם יש להפסיק ממשנתו או שיכול להמשיך ללמוד כדרכו; ג - האם מותר לחלל שבת כגון בהדלקת האור וכדו' כדי להגיע למרחב המוגן"; מהן - להלן.
232. דומה כי "שמועה" זו משמו של החזו"א, ביחס לחריגותה הסגולית של העיר בני ברק, "שמועה" החוזרת ונשנית

להפסיק בהליכה למרחב המוגן בלא דיבור דומיא דסכנת נחש... והוסיף דלא מיבעיא מי שאינו מפסיק באמצע עסקיו או אכילתו כדי להיכנס למרחב המוגן בודאי אסור לו להפסיק לצורך זה בתפילה, אלא אפילו מי שמפסיק ביתר עסקיו, הרי אינו מחזיק זה לסכנה ממש, והראיה שאם היה צריך לשלם סך הגון כדי להיכנס למרחב המוגן בכל פעם לא היה משלם, ואם היה אווז את המצב לסכנה ודאית הרי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו.

...רבי נסים קרליץ... הורה להיפך, שבשעת הלימוד אין להפסיק שהרי תורה מגינא ומצלא, אבל בשעת התפילה יש להפסיק בהליכה ולא בדיבור כדי להגיע למרחב המוגן. וכן הורה... רבי מרדכי גרוס... שיש להפסיק בשעת התפילה בהליכה למרחב המוגן, אבל אין לחלל שבת אפילו באיסור דרבנן, מכיון שאין בזה סכנה ודאית...²³³ וכעין זה הורה... רבי יעקב מאיר שטרן...²³⁴

גדולה, וכלל ידוע שבעניני פקו"נ מתחשבים ברופאים או במומחים לדבר, והיאך הורה רבנו לא לעשות כלום, והאם אפשר לסמוך בעניני פקו"נ על רוה"ק או הבטחה של צדיק? תשובה: מסברא, שזה שטויות". משמע שאליבא דאמת, גם הוא לא ביסס את הנחייתו על אותה "שמועה" בשם החזו"א. ככלל, בהקשר זה של "שמועות" בשם החזו"א, ראה אז נדברו ח"ג עמ' קא: "...כתבת בשם מרן החזו"א זצ"ל... אנו מסתייגים תמיד מה שמוסרים משמו..."; שו"ת יביע אומר, ח"ו, או"ח סי' יא אות ו: "אין להאמין לכל מה שמוסרים בשם החזון איש...".

233. "וזה דומה לנחש כרוך על עקבו, דפסק השו"ע סימן ק"ד ס"ג ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק, וכתב הרמ"א אבל יכול לילך למקום אחר כדי שיפול הנחש מרגלו, ואין זה דומה לעקרב דפסק השו"ע

רשאי להחמיר ולמנוע מלהודיע לאחרים האזעקה, רק רשאי להשתמט ושייעשה ע"י אחרים, אבל במלאכות דרבנן אין ראוי להשתמט, אך לכבות הנר בבית האפל יש להחמיר שזה בכלל דברים רחוקים הרבה מפיקוח נפש ואין כאן גורם בטוח לפיקוח נפש במצב הנוכחי דיש כאן יותר מתלתא מי יאמר. חש א"כ החזו"א לסכנה, וגזר מכך הלכה למעשה, וזאת בלא כל החרגתה של עיר זו או אחרת, כולל בני ברק. ועיין בספר משנת פיקוח נפש, עמ' שא, אות קיט: "שאלה - כידוע במלחמת המפרץ, שכל ראשי המדינה ואנשי הבטחון דרשו והזהירו לאטום החדרים ורבנו [ר"ח קנייבסקי]... אמר לא לעשות כלום, כי מקובל מהחזו"א שבבני ברק עיר התורה לא יארע כלום, והנה נתברר שרבנו צדק וכל האיטום היה שוה כקליפת השום, אולם באותה שעה כל המומחים כולם אמרו שיש בכך סכנה

סכנה זו של נפילת הטיל, אינה פוגעת אפילו באחד מאלף מאלו ששומעים את האזעקה. ומכל מקום הורה הגרי"מ שטרן, שאם אינו יכול לכוון בתפילתו מחמת החשש מפני הסכנה, מותר ללכת באמצע התפילה למרחב המוגן כמו שמותר ללכת כדי להתרחק מכל דבר הטורד את כוונתו... הגאון ר' שמואל שטרן... הודיענו דלעולם אין בנידון שלפנינו שום אופן שייחשב המצב בגדר סכנת עקרב, כי מכל חמשת אלפי טילים שנזרקו ר"ל, חסדי ד' כי לא תמנו שלא ניזוקו רק א' או שנים, ובכן באמת אין מקום להפסיק בשמו"ע... לא נמצא רקטה לפנינו... לאדם שקט שאינו פוסק בשאר אזעקות אסור להפסיק, וכמו שנתבאר שבאמת אין כאן סכנה לפנינו, אבל באדם מפחד שממהר למקלט בכל אזעקה ואליו הוא נושא את נפשו, הרי אצלו... ולכן מותר לו להפסיק גם בתפילה עכ"פ בהליכה בלי דיבור...

ח. הנהגת היחיד - הלכת הרבים

אלא שכאמור, גישה זו כהלכה למעשה, ופרשנות זו לסוגיות הנידונות, אומרות דרשני. לא זו בלבד שהגישה עומדת בניגוד לסוגיות אחרות, אלא שגם הפרשנות אינה מחויבת, ומוצעות לה פרשנויות חלופיות. כבר ראינו לעיל שספר חסידים אומר מפורשות שאין למסור נפש על תלמוד תורה, וזאת אפילו כאשר מדובר בתלמוד תורה של רבים. זאת ועוד, אף זאת ראינו, שהנהגתם של ר' עקיבא ושל ר' חנינא בן תרדיון מוסברת על רקע הגדרתם את המצב כ"שעת שמד", מה שאומר שלא ניתן להסיק מהנהגתם על מצב שאינו כזה. ומכאן להנהגת ריב"ל, שטען לחסינות וחבר לחולים מדבקים, בשל

מזה סכנה, אין אנו דנין אותו כעת בכלל סכנה או ספק סכנה, ואף אם הגמ' מכנה זאת בשם סכנה מפני הצד אפשרות לבוא מזה לידי סכנה מכל מקום לא חשיב פיקוח נפש להתיר מפני זה איסורים.

שם שפוסק בתפילה מכיון שהוא יותר מועד להזיק".
234. "והראה לי מש"כ בשו"ת הגאון רבי עקיבא איגר מהדו"ק סימן ס' דכל שעלול להיות על צד הריחוק אחת מני אלף דיצמח

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

עיסקו בתורה.²³⁵ ובכן, ראש לכול יודגש כי נכון הוא שדעת הריטב"א היא שריב"ל טען לחסינות גם כאשר בפועל אינו עוסק בתורה, ודי בכך שעסק בתורה ורכש זכות תורה.²³⁶ ברם, דעת רש"י שונה, שכן רש"י מדגיש שאף ריב"ל לא נהג כך אלא רק כאשר הוא עוסק בתורה: "נדבק אצלם בשעה שעוסק בתורה ומושיבן אצלו, ומובטח הוא שתגין התורה עליו ולא יוזק". לכן - למצער לדעת רש"י - לא ניתן לסמוך על גישת ריב"ל בעבור מי שעסק בעבר בתורה ואינו עוסק עתה בתורה, בשעת הסכנה עצמה.

לא זו אף זו, אותה סוגיית כתובות (עז ע"ב) עצמה מלמדת שריב"ל הוא דעת יחיד - הנהגת יחיד - אל מול הרבים שחלוקים עליו ונוהגים בדרך הפוכה:

...מכריז רבי יוחנן, היזהרו מזבובי של בעלי ראתן; רבי זירא לא הוה יתיב בזיקיה; רבי אלעזר לא עייל באהליה; רבי אמי ורבי אסי לא הוו אכלי מביעי דהיא מבואה.²³⁷

אך ריב"ל ס"ל כדעת פסקי תוספות דאפילו אשת איש יש תשובה, וע"י התורה מתבטלת הקליפה של זבוב כמש"ל, ולכן מכרך בהו ועסיק בתורה לבטל הקליפה הנז' ולהחזירם בתשובה, כי סבר דאין דבר עומד בפני התשובה כדעת פסקי התוס'. ואמר אם חן מעלה על לומדיה אגוני לא מגנא למי שחטא להצילו מהקליפה ויחזור בתשובה".

236. ריטב"א: "ריב"ל וכו' - פי' מכרך בהו אפי' היכא דלא עסיק בה, וכדאמר' בסוטה (כא ע"א) גבי כי נר מצוה ותורה אור, דאורייתא אפילו בעידנא דלא עסיק בה מגנא ומצלא לעוסקים בה לשמה".

135

235. זאת בהנחה שהתיאור באותה סוגיית כתובות מבטא ריאליה. לעומת זאת עיין בפתח עינים - לחיד"א, שם, שהסיט את הסוגייה מפשטה אל מישור הרמז והסוד: "בעלי עבירה הם בעלי ראתן דרמו עיניהם והולכים אחרי עיניהם, והקליפה זבו"ב וחיילותיה שולטים עליהם. ואפי' לרמז דזה רמז באומרו היזהרו מזבובים של בעלי ראתן, ר"ל מהקליפות המושלים על עוברי עבירה וצריך הרחקה יתירה מבעלי עבירה, וכמו שסיפרו על רבינו האריז"ל שאיש מישראל נגע בו בכנף בגדו ואמר ד' ימחול לו, כמה טבילות צריך לעשות שנגע בגדו בבגדי' שבא על אשתו שלא כדרכה, ולז"א היזהרו להתרחק מאד, ומה גם דאם בא על אשת איש אין לו תקנה בתשובה וכמ"ש רש"י, וא"כ אין ליטפל עמהם כי אין רפואה, ולכן האמוראים היו מרחיקים עצמם הרבה.

היעלה על הדעת שמשנה הלכתית-מעשית תיבנה על סמך דעת יחיד, גדול ככל שיהיה, נגד דעת הרבים?
 יתרה מזו, חזית רחבה של פרשנים מבהירה שריב"ל הוא דמות יחידאית ומופלאה, שלו - ורק לו - יאה הנהגה כזו שנקט, ולא לזולתו. כך בעל ההפלאה (כתובות, שם), שהדגיש כי "ריב"ל בגודל האמנה החזקה שלו בתורה, שלא עלה בלבו הפחד ביניהם... כיון שגם הוא קיים כל המצוות וזכה לאילת אהבים ויעלת חן, שלא בלבד שמתיראים ממנו אלא שמתהפכים לאוהבים..."²³⁸; "כך גם בשו"ת בית דוד (לייטער) סי' כב: "ויש להעיר מכתובות ע"ז ריב"ל מיכרך בהו ועסיק בתורה... והאיך הי' רשאי לעשות כן הלא מציי' שם בכמה תנאים שהרחיקו א"ע מאוד מזה. ואולי י"ל דשאני ריב"ל דנפיש זכותי טובא ובטוח הי' שלא יזיק לו..."; כך רש"ז אורבך:²³⁹ "...אפשר דהיינו דווקא ריב"ל שידע בעצמו שתורתו לשם שמים לגמרי"²⁴⁰, ולכן הסיק מפורשות כי "לדידן, שאין הכוונה טהורה

זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע"; וראה משך חכמה ויקרא יג, ב.
238. ראה גם משך חכמה ויקרא כו, ו וכן במדבר טו, מד"ה פרק המדיר.
239. הליכות שלמה, תפילה, עמ' צז, ארחות הלכה הערה 17.
240. הדגשה דומה על תורה לשמה דווקא, ראה אור החיים ויקרא כו, יד: "עוד ירצה בהעיר עוד אומרו ולא תעשו את כל, לפי מה שפירשתי בפסוק אם בחקתי תלכו וגו' באחד מן הדרכים, שיכוון לומר שעל ידי עסק התורה יהיה בטוח מיצרו כי התורה מגנא ומצלא (סוטה כ"א), לזה אמר בכפל התנאי ואם לא תשמעו לי פירוש לי לשמי, שהגם שילמדו התורה אם לא יהיה הלימוד לשמו יתברך ולא יעשו את כל המצוות האלה, פירוש אין מציל מיד יצר הרע ויבואו לידכם עבירות, שאין מציל מהיצר אלא תורה לשמה". וראה לו גם במדבר יג, כו: "...ויש שרצו לחלק בין מעשה מצוה

שהוא למערב שלך, אלא תלך ממערבו ורוח תדירה לא תהא מנשבת עליך ממנו". וראה ספר חסידים (מהדו' ר"ר מרגליות), סי' תרעג: "לפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט, יד), שלא ירחץ אדם שהוא מוכה שחין עם יהודי אחר אלא א"כ יודיענו. שנאמר (שם שם, יח) ואהבת לרעך כמוך, וכתוב (שם שם, טז) ולא תעמוד על דם רעך". כן ראה ויקרא רבה טז, ג: "רבי יוחנן ורשב"ל, ר"י אומר אסור לילך במזרחו של מצורע ארבע אמות, ור"ש אמר אפי' מאה אמה, ולא פליגי, מאן דאמר ד' אמות בשעה שאין הרוח יוצא, ומאן דאמר ק' אמה בשעה שהרוח יוצא. רבי מאיר לא אכיל ביעי מן מבואה דמצורע. ר' אמי ור' אסי לא הוו עיילי למבואות של מצורע. ר"ל כד הוה חמי חד מנהון במדינתא מרגם להון באבניא, אמר לו פוק לאתרך לא תזהום ברייתא, דתני ר' חייא (ויקרא יג) בדד ישב - לבדו ישב. ר"א ברבי שמעון כד חמי חד מנהון הוה מיטמר מיניה, על שום דכתיב

לגמרי, אין לסמוך על כך להלכה²⁴¹; וכך גם בהערות רי"ש אלישיב, לסוגיית כתובות, שם: "ריב"ל מיכרך ועסיק בי' - ולכאו' הא הוה סכנה

אות לב: "ומוכח הכא דסכנת עקרב לא חשיב שכיח היזיקא, ובברכות ל"ג ל"ש אלא נחש אבל עקרב פוסק, ופירש"י דרוב נחשים אינן ממיתין. ומקשינן, הא אין הולכין בפיקו"נ אחר הרוב וא"כ צריך לחוש למיעוט הממיתין. וי"ל כיון דרובן אין ממיתין הוי כלא שכיח היזיקא וממילא יש לסמוך אהא דשלוחי מצוה אינן ניזוקין. אבל בעקרב פוסק דשכיח היזיקא, והיינו התם דרואה את העקרב, אבל הכא בחורין דאינו ידוע כלל אם יש שם עקרב מיקרי לא שכיח היזיקא". בהתייחס לכך, ראה שמירת שבת כהלכתה (מהדו"ג) כה, הערה טו: "...ושמעתי מהגרש"ז אורבך... שבקובץ שיעורים פסחים ס"ק לב כתוב חידוש גדול... והעיר הגרש"ז... דמכיון שמותר להרוג אותם בשבת אף כשאיןם רודפים אחריו, מסתבר דאין לסמוך בזה אהא דשלוחי מצוה. וגם מה טעם לא יפסיק, הרי יש לחוש שמא לא יכיון מחמת הפחד בתפילתו, וחמירא סכנתא, וכמו שאמרו שם בגמ' שמא יחפש אחר מחט שאבדה לו וכ"ש כשהנחש כרוך על עקבו, וכיון דגם אפשר שהוא ארסי הרי אין הולכין בפיקו"נ אחר הרוב. אלא צ"ל כמו שכתבו, דכיון שרואה שאין הנחש כועס הרי הוא מובטח שלא יזיקנו, ואפ"ה שלא בשעת התפילה אמרינן דשפיר רשאי להורגו אפי' בשבת..."; ועי' בספר משנת פיקוח נפש, סי' עב: בדינא דשלוחי מצוה אינם ניזוקין. וראה מסילת ישרים, פרק ט: "הכלל להבחין בין שתי היראות הוא מה שחלקו חכמים זכרונם לברכה באומרם היכא דשכיח היזיקא שאני (פסחים ח ע"ב).

למעשה מצוה, מה שאמרו בסוטה דמצוה לא מצלא מהחטא אפילו בעידנא דעסיק בה מדבר בעושה שלא לשמה, ושם שאמרו אמאי לא אגנת עליהם שלא לבא לידי חטא מדבר במצוה לשמה עד כאן דבריהם - וזה הבל, שאם כן היה לו לתלמוד לדחות מעשה הסולם בשלא עשה המצוה לשמה שהיא דחיה יותר קרובה מדחיית דלמא מהרהר בעבודה זרה, גם היה מרויח בדחיה זו שאין להקשות למה לא הגינה עליו מיצר הרע. כיון שאין כח באותה מצוה להגין מיצר הרע. והנכון לתרץ הוא דמסקנת התלמוד היא כסברת רב יוסף, דמצוה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא...". וראה פתח עינים, סוטה כא ע"א: "נהירנא שהרב המופלא ח"ק כמהר"ח ך' עטר זלה"ה בספר אור החיים פ' בחוקותי כתב דרב יוסף יתרץ לקושית רבה, דאיהו לא מיירי אלא בעוסק בתורה לשמה ואז אפילו בעידנא דלא עסיק בה מגנא ומצלא ושאינו דואג ואחיתופל דלא עסקי לשמה, זהו תורף דבריו. ואני השפל אומר דסבר רבה דודאי דואג ואחיתופל עוסקי תורה דלא עסקי לקנתר דאז תורה נעשית לו סם המות, אלא עסקי להתכבד ולהתייהר דאז מתוך שלא לשמה וכו' וכמ"ש התוס'. והשתא מקשה רבה לרב יוסף דלא איפשר אם איזה שעה לא עסקי לשמה, דבודאי המצא ימצא איזה שיעור שלמדו לשמה, ולדעת רב יוסף דאפילו בעידן דלא עסקי מגנא ומצלא אמאי לא הגינה עליהו, ודוק"; וראה מגורת המאור, נר שלישי, פרק יח; אליה רבה, או"ח תחילת סי' סו. 241. ראה קובץ שיעורים, פסחים ח ע"ב,

גדולה²⁴² כמבואר, דאפילו מביעי דמבואה חשש, וא"כ איך נכנס ריב"ל לסכנה, וזה אפילו לא להציל אותם בזה אלא סתם ולא הצלה כלל, ואיך עשה זאת. ומבואר הכא דלריב"ל דעסק בתורה לשמה ובקדושה וטהרה, לא הוה סכנה כלל²⁴³ ולא מיקרי נכנס לכלל סכנה כלל וכלל,²⁴⁴ משא"כ

אות ו: "...דמכיון דרחב"ד היה מלומד בנסים ומובטח לו שהקב"ה יעשה רצונו, א"כ הו"ל המקום הזה לגבי דידיה כאין בו סכנה כלל. וכך ראיתי באמת בספר פתח עינים להחיד"א ז"ל שכותב בכה"ג... ועי"כ לפרש גם דברי הגמ' בתענית ד' כ' ע"ב איך שר"ה הכניס את רב אדא בר אהבה בההיא ביתא רעיעא דהו"ל שם חמרא וכו' ובתנן דנפיק נפל ביתא ע"ש באריכות. ויש לציין דעי"ז תתיישב גם העובדא ברב אחא בר יעקב בקדושין ד' כ"ט ע"ב כיעו"ש... מוכרחים לבאר עובדת רחב"ד כנ"ל, וכפי שמבאר גם הפתח עינים..."; וראה להלן הערות 249, 261.

244. דומה לכך צידודו של הרב אלישיב בהנהגת חותנו הרב אריה לויין עם המצורעים. ראה מה שכתב הרב יצחק זילברשטיין, האוצר נ (אדר תשפ"א), עמ' סב-סג: "פעם שאלתי את מו"ח מרן הגר"ש אלישיב... איך היה מותר לר' אריה לויין... לסכן את חייו וללמוד תורה עם המצורעים, ואיך לא פחד שמא ידבק מהם, וידביק את אשתו וילדיו, והרי אין סומכים על הנס, במקום דשכיחא סכנתא? ומו"ח... השיב לי: לר' אריה היה מותר!...". ביאר זאת הר"י זילברשטיין, שם: "נראה שזוהי כוונת מו"ח שלר' אריה היה מותר, כי היה בטוח בעצמו שכוונתו היא אך ורק לשם השי"ת בלבד. הרי שרק מי שהוא מופרש לד' בלי שום רצון

כי מקום שההיזק מצוי ונודע יש להישמר, אך מקום שאין ההיזק נודע אין לירא. ועל כיוצא בזה נאמר ריעותא דלא חזינן לא מחזקינן (חולין נז ע"ב), ואין לו לחכם אלא מה שעניו רואת. הוא עצמו ענין הפסוק שהבאנו למעלה 'ערום ראה רעה ונסתר' (משלי כב, ג), הא אינו מדבר אלא בנסתר מן הרעה אשר רואה, לא ממה שיוכל להיות שיהיה אפשרי שיבוא, והוא ממש ענין הפסוק שהזכרתי למעלה, אמר עצל שחל בדרך וגו'".

242. בספר משנת פיקוח נפש, סי' סט אות ב (עמ' רכז) ביקש ליישב את תמיהת הקובץ שיעורים, בטענה כי "יתכן דהשחין דבעלי ראתן אין בזה משום סכנת נפשות ורק צער גדול הוה, וליכא בהא לאזהרה דונשמרתם לנפשותיכם, ולכן היה מותר לריב"ל להתעסק עמהם בתורה ולבטוח שלא יארע לו נזק...". טענה זו קשה, לא רק משום שמדברי כל הדנים בדבר מוכח שתפסו אחרת, אלא שההנחה שרק על סכנת נפשות נאמר "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" אומרת דרשני, ומוכח אחרת ברמ"א יו"ד קטז, ד ועוד.

243. דברים דומים נאמרו גם ביחס ל"הסתכנותו" של רבי חנינא בן דוסא, שבברכות לג ע"א מתוארת יוזמתו לכניסה לסכנה בהניחו את עקבו על פתח חורו של ערוד - ראה שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט סי' מה

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

אחד שלא כ"כ זהיר בזה ודאי לכלל סכנה נכנס".²⁴⁵
ומעין זה גם בספר תשובות והנהגות (ח"ה סי' שצט), שגם לדידו אין להביא משם ראייה לנדון דנן:

...הראוני לדברי ה"קובץ שיעורים" גבי עובדא דריב"ל דהוי מיכרך בבעלי ראתן ועסיק באורייתא, והקשה דהלא מבואר בגמ' דהיכא דשכיח הזיקא לא סמכינן אהא דשלוחי מצוה אינן ניזוקין, ות"ד צ"ל דזהו דווקא בשאר מצוות, אבל לימוד התורה שאני וכדיליף מק"ו אם חן מעלה וכו'. ומיהו אפשר לחלק, דהיינו לענין סכנת מחלה שהוא כבידי שמים, שאז י"ל שכח התורה מעלת חן ומצילתו; וגם די"ל דלזה צריך קדושת התורה בדרגת ריב"ל.²⁴⁶

ניסטים שלטו, גזרו שאסור ללמוד תורה ברבים ובמיוחד ת"ת וישיבות, והיהודים הקומוניסטים [יבסקציה] הם שהשיגו שהגזירה תתקיים כרצונם, וגדולי ישראל ראו בכך גזירת שמד, ופסקו שיש ללמוד תורה בסתר ובהחבא, על אף שידעו שיש בזה סכנת נפשות, שכאשר גילו את הלומדים הכו וגירשו אותם לסיביר, שדעתם היתה שצריך לזה מסירות נפש, כיון שקיום התורה והדת תלוי בזה. וכך החזיקו מעמד כמה שנים בנס, עד שתפסו אותם ולקחו לבתי מאסר והגלו לסיביר. ויזכר לטובה הגאון רבי איסר זלמן מלצר... שחיזק אותם עד שעזב את רוסיה, וכן הגאון רבי אברהם אליהו מייזלס... שעמד בראשות הישיבה עד שהגלוהו לסיביר לשנים רבות, וכן מי שנהל את הכל במסירות נפש עד שבא ארצה הלא הוא רבי יהושע צימבליסט... ייזכרו כולם לטובה עם כל העוזרים והמשתתפים שקידשו שם שמים".

עצמי כלל, יכול לנהוג לשם השי"ת בלבד, ולהחליט שלא כדרך הטבע, ויש לו רשות גם לקבוע לאחרים מתי מותר להם לנהוג כן; וראה שם דיון וביאור. וראה בשלהי תשובת ר' חיים פלאג"י, נשמת כל חי, ב, חו"מ סי' מט: "ומיהו נראה ודאי דמי שאינו בורח מדבר באופל יהלוק... הרי לגבי דידיה איכא מצות ביקור חולים ולקבור מתים וכדו' ושומר מצוה לא ידע דבר רע, ורבים מיראי ה' עושים כדבר הזה ואינן ניזוקים כלל, ולא תאונה עליהם רעה ויאריכו ימים ושנות חיים"; וראה להלן הערה 541, משו"ת מים חיים.

245. ראה עוד במאמרו של הרב דוד לוי, בעניין מסירות נפש על תלמוד תורה דרבים, האוצר מ (אייר תש"פ), עמ' קס-קסז, ושם בשלהי המאמר ביאור לפי דרכו של המשגיח הרב גדליה איזמן.

246. עוד במשיך, שם: "ואגב שמעתי ממשפחתי במינסק ברוסיה, שכשהקומו-

ובאמת, סוגיות נוספות מעלות שלריב"ל אכן הייתה הנהגה מיוחדת בכל הנוגע להגנתה של תורה. כך בעירובין (נד ע"א) ובסוטה (מו ע"ב):

אמר רבי יהושע בן לוי, המהלך בדרך ואין עמו לוייה יעסוק בתורה, שנאמר כי לויית חן הם; חש בראשו יעסוק בתורה, שנאמר כי לויית חן הם לראשך; חש בגרונו יעסוק בתורה, שנאמר וענקים לגרגרתך; חש במעיו יעסוק בתורה, שנאמר רפאות תהי לשרך; חש בעצמותיו יעסוק בתורה, שנאמר ושקוי לעצמותיך; חש בכל גופו יעסוק בתורה, שנאמר ולכל בשרו מרפא.

לדידו של ריב"ל, תורה מועילה אפוא כהגנה בדרך, כמו גם כתרופה למכלול מקיף של חולאים: כאבי ראש וגרון, מעיים, עצמות ואף "כל גופו". מסוגיית ברכות (ד ע"ב) עולה שריב"ל סבר שקריאת שמע מגינה על האדם בשעת השינה, שכך דרש: "רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה - בשינה אחרי כן" (רש"י), ומסוגיית שבועות (טו ע"ב) עולה שסבר כי מועילות לכך אמירת "שיר של פגעים", "שיר של נגעים", ועוד: "רבי יהושע בן לוי אמר להו להני קראי וגאני". ושם תהתה על כך הגמרא, "היכי עביד הכי, והאמר ר' יהושע בן לוי אסור להתרפאות בדברי תורה! והשיבו ללא כחל ושרק: "להגן שאני". אם כן לצד תורה, גם תפילה יוצרת הגנה, ודרכו של ריב"ל הייתה לעשות בכך שימוש יישומי. שעה שכך הדבר, הרי שריב"ל - הייחודי²⁴⁷ - אינו דוגמה לאדם אחר,²⁴⁸

ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי? אמר לו המתן לי עד שאפייסך בדברים...".
ובן יהודע שם העיר: "קשה, למה הביא שני פסוקים, די לו באחד. ונ"ל בס"ד כי בחר להביא פסוק רק הישמר כי הוא ראשון, אך א"ל אם תאמר זה ביחיד דעלמא מדבר, אבל אדם גדול שהוא יחיד בדורו נפיש זכותיה ואין לו לחוש, וכמ"ש בגמרא על רבי חנינא דלא חש לכשפים שאני ר"ח דנפיש זכותיה טובא, לכך הביא לו פסוק ונשמרתם דאיירי ברבים ובודאי יחיד בדורו לא עדיף

247. וראה בבא קמא נה ע"א: "...ר' יהושע בן לוי היה בקי באגדה".

248. השווה מה שכתב בן יהודע, על שמסופר בברכות לב ע"ב: "תנו רבנן, מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא הגמון אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום, המתין לו עד שסיים תפלתו. לאחר שסיים תפלתו אמר לו, ריקא, והלא כתוב בתורתכם רק הישמר לך ושמור נפשך וכתוב ונשמרתם מאד ונפשותיכם, כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום - אם הייתי חותך

לא ביחס לאמוראי-ימיו,²⁴⁹ ומכל שכן וקל וחומר שלא לדידן, וסמי כל ראייה ממנו אלינו.

ט. אמירה "סגולית"

ראיה לכך שלא ניתן לסמוך על אמירה סגולית זו של "תורה מגנא", אנחנו מוצאים בסוגיית בבא בתרא (כא ע"א). אמרו שם, ש"מתקנת יהושע בן גמלא ואילך, לא ממטינן ינוקא ממתא למתא... ואי מפסק נהרא לא ממטינן... ואי איכא גמלא לא ממטינן". ובאמת, מדוע לא לנייד את התינוקות למקומות לימודיהם? ביאר (שם) רש"י: "לא ממטינן ינוקא ממתא למתא - ללמוד מיום ליום, שמא יוזק בדרכים, שהשטן מקטרג בשעת הסכנה שנאמר פן יקראנו אסון (בראשית מב, ד),²⁵⁰ אלא יוכל לכוף בני אותו מתא להושיב מלמדי תינוקות". והרי אם "תורה מגנא", מה

למדרגתם וחסין מפגעים? הבחנה דומה, לפי מידת גדלותם-צדקותם של אמוראים, ראה גם קידושין כט ע"ב, שאביי סבור שהוא וחבורתו עלולים להינזק, בעוד שרב אחא כנראה לא יינזק, כלשון מהרש"א שם: "...סמך אביי על חסידותו (של רב אחא בר יעקב)... לא יהיה ניזוק ויהרוג את המזיק, ואין זה מיקרי נס". מן האמור שם עולה, כי לא זו בלבד שלדידם של יחידי סגולה אלה זו דרכו של עולם, וכלל לא נס, אלא שגם אחרים יכולים לסמוך על אותה הצלה. וראה גם תענית כ ע"ב - כא ע"א, ביחס לרב אדא בר אהבה ולנחום איש גמזו, ובמהרש"א שם, שרב הונא החשיב את רב אדא "לצדיק גמור", וכן "נחום הוה מחשיב עצמו לצדיק גמור" (וראה לעיל הערה 243); ועי' בספר בי מלכים ימלוכו, ניצן תש"פ, עמ' 181 אות כב. **250**. ראה גם רש"י, בראשית מב, ד ושם מד, כט ודברים כג, י.

מן רבים". כלומר, למצער לדעת אותו "הגמון", דינו של "יחיד בדורו" אינו שונה מדין הכלל. בעניינו של אותו "מפגש" שבין החסיד וההגמון והתנהגות החסיד, ראה עוד מהרש"א ברכות שם; מג"א, או"ח סי' קד סק"א; פר"ח שם סק"א; מטה יהודה שם סק"א; ט"ז, או"ח סי' סו סק"א; אליה רבה שם סק"א, ועוד. **249**. אם כי יש להעיר על כך מהמשך אותה סוגיית כתובות (עז ע"ב), שם סופר מעשה ברבי חנינא בר פפא, שהיה מקורבו ("שושביניה") של ריב"ל, וצוינה לגביו דרישת השוואה עם הנהגת ריב"ל: "...אמר ליה (מלאך המות), מי איכרכת בבעלי ראתן ואיעסקת בתורה (כדהוה עביד איהו שהיה מסכן בנפשו לכבד את התורה - רש"י)...", ומשמע שמדובר בהנהגה שנתבעת לא רק מריב"ל. ועדיין, גם אם כך הדבר, הרי שלא זו בלבד שכאמור רבו החולקים, אלא שמי יוכל לומר על עצמו שהוא מתקרב

מקום יש לחשש נזק!²⁵¹ על כורחך, מכללה של אמרת "תורה מגנא" אין אפשרות לגזור הלכה למעשה.

ועוד צריכה להיאמר בהקשר זה הבהרת המהרש"א (חידושי אגדות, סוטה כא ע"א), שמלכתחילה לא אמרו "מגנא ומצלא" אלא אך ורק ביחס לייסורים ופורענות, אך לא ביחס למיתה:

אלא אמר רבא תורה כו' בעידנא דלא עסיק אגוני מגנא כו' - ק"ק דאכתי כיון דמגנא לעולם, למה מתו דואג ואחיתופל קודם זמנם... אמאי לא הגינה תורה עליהם. וי"ל דלא קאמר תורה מגנא אלא מפורענויות ויסורין ולא ממיתה,²⁵² וק"ל.²⁵³

כך שמלכתחילה, החסינות שהוענקה מוגבלת לייסורים ופורענות,²⁵⁴ והגנה ממיתה אינה כלולה בה. בהתאם, מי שסבור שתורה תצילנו ממיתה, הרי זה שם נפשו בכפו.

קכג, שדברי המהרש"א לא נאמרו אלא על "עידנא דלא עסיק בה", שאז התורה מגינה רק מייסורים ולא ממיתה, אבל בעידנא דעסיק בה, התורה מגינה גם ממיתה.
254. לאמתו של דבר, אף הצלת תורה מייסורים מוגבלת. כך כתב הפני יהושע, בנוגע למה שאמרו בברכות (ה ע"א): "אמר רבי שמעון בן לקיש, כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו", והבהיר הפני יהושע "דכל העוסק בתורה ודאי שאין המזיקים בדילין הימנו לגמרי, דהא לקמן (ברכות ו ע"א) אמרינן להיפך דדוחקא דכלה מינייהו הוי, והני ברכי דרבנן דשלהי מינייהו הוי, הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו, אלמא שדרך המזיקים להתקרב אצל לומדי תורה, אלא שאין בהם כח להזיקן", זאת לעומת ק"ש שסגולתה היא שבגינה "בדילין לגמרי". וראה מה שהעיר עליו הרב יגאל קמינצקי, בי מלכים ימלוכו, שם, עמ' 170.

251. נכון הוא כי יש שביקשו לומר, שהגנת התורה אינה תקפה אלא רק בשעת הלימוד עצמו, ולא ביחס לשלב ההתניידות אל מקום הלימוד. ברם, הבחנה זו קשה, הן משום שמדובר בהתניידות הכרחית, שבלעדיה לא יתקיים לימוד, הן בשל אמירת רב לתלמידיו (פסחים ח ע"ב) "ניתו, עלי ועל צוארי", גם כאשר החשש נסב על שלב ההתניידות.
252. עו"ר דרשות מהר"י אבן שועיב, פרשת צו, ד"ה ועוד כתב; מהר"ל, תפארת ישראל פרק יד. אך ראה רש"י, שבת ל ע"ב ד"ה הוה יתיב וגריס: "שהתורה מגינה ממות, כדאמרינן בסוטה כא ע"א"; וראה הערה הסמוכה.
253. עיין בקובץ פעמי יעקב, גיליון אב תשס"ד, עמ' קלא, שהעירו כיצד עולים דברי מהרש"א בקנה אחד עם מה שסופר בגמ' שבת (ל ע"א) שמלאך המוות לא היה יכול להמית את דוד המלך ע"ה מאחר שעסק בתורה! ועיי"ש, גיליון ניסן תשס"ה, עמ'

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

הוא שאמרנו, כי לא זו בלבד שיש מקורות הטופחים על פני פרשנות המתירה הסתכנות בתואנת "תורה מגנא ומצלא", כולל גם תורת רבים, אלא שלכל המקורות שהובאו לצידוק אותה תפיסה, ישנם ביאורים חלופיים השומטים את הקרקע מתחתיה. בהתאם, במלחמת המפרץ ובמבצע צוק איתן, נמסרה הנחיה²⁵⁵ משמם של גדולי ישראל²⁵⁶ - בסגנון כזה ואחר - שאין להסתכן, ולא הותרגו מכך לומדי תורה:

...רבי יצחק זילברשטיין... הורה שיש להפסיק באמצע התפילה בהליכה וללכת למרחב המוגן, וגם לחלל שבת מותר לצורך כך, ואפילו באיסור דאורייתא. וכן פסק... רבי נפתלי נוסבוים... וביאר טעמו דאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, ומכיון שכמעט בכל עת הישמע אזעקה נופל טיל אלא שאין ידוע בשעת האזעקה היכן הוא יפול, חייב לחוש לדבר וללכת למרחב המוגן, וזה חשיב שפיר פיקוח נפש שמחללים עליו את השבת... והגאון רבי שמואל אליעזר שטרן... הכריע, דמי שדרכו להישמר בכל עת הישמע אזעקה ולמלא את כל הוראות אנשי הצבא בזה מותר לו לנהוג כן גם בשעת התפילה... אבל אם בעת שעוסק בעסקיו אינו מפסיק באמצע כדי ללכת למרחב המוגן, הרי... אין לו להפסיק בתפילה לצורך זה... רבי שמאי גרוס... אמר דבעיר שנופלים בה הרבה טילים והוא בגדר שכיח הזיקא חייבים לחוש לדבר וללכת למרחב מוגן אפילו באמצע התפילה, אולם במקומות שאין נופלים טילים אלא לעתים רחוקות ולא חשיב שכיח הזיקא לא יפסיק בתפילתו... בשם... הרב אי"ל שטינמן... שאם שומע אזעקה בעת שעומד בתפילת שמונה עשרה, צריך להפסיק בהליכה ולא בדיבור וללכת למרחב המוגן ולהמשיך בתפילתו...²⁵⁷; רבי יוסף ליברמן... ע"ד

255. אף זה מתוך שו"ת וישמע משה (פריד), פסקים מכמה חכמים, שם.
256. חלק מהמסירות סותרות מיניה וביה את שהובא לעיל בשמם של אותם ת"ח, מה שמחזק את שנאמר לעיל הערה 229, אודות המשקל הפחות שנכון להקנות לשמועות אלה ושכמותן. וראה לעיל הערות 197, 232.
257. "ושאל אותו הגרי"א דינר... מאי שנא מנחש כרוך על עקבו דלא יפסיק מפני שרוב נחשים אינם ממיתים, והרי אף לענין

שאלתך בזמנינו זה שרשעי האומות מפציצים את ארצנו הקדושה ומדי פעם נשמעות אזעקות שאז צריך לנוס למקלט או שטח מוגן, מה יהיה אם ח"ו תישמע ביום שבת קודש אזעקה וכדי להיכנס למקלט או שאר שטח מוגן יצטרך לעשות מלאכה דאורייתא או דרבנן, כגון להדליק אור או לנסוע במעלית או ע"י מנעול חשמלי או הוצאה לרשות הרבים וכדומה, האם זה מותר, כי יש שרצו לומר שאין זו סכנה ודאית כי לפי מה שהיה זה שבוע ימים נפלה בעירכם רק רקטה אחת או שנים ליום וב"ה לא ניזוק אף אחד. לענ"ד בודאי סכנה גדולה היא כי רקטה כזו יכולה ח"ו להרוס דירה שלימה ולהרוג כמה אנשים רח"ל... לגבי פיקוח נפש חיישינן למיעוטא... ומה שב"ה נפלו בעירכם באופן יחסי רק מעט רקטות ולא נפגע שום בן אדם, נס גלוי מן השמים הוא שהנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל ואנו מברכים בכל יום אוהב עמו ישראל, וגם כיפת הברזל היורים נגד הרקטות ע"פ דרך הטבע לא תמיד במאה אחוז מדייקים כאשר קורה גם כעת בארץ הקודש, וגם נופלים מזה רסיסים, וברור שע"פ דרך הטבע במלחמה כזו במאות רבות של רקטות היו יכולים ח"ו להיות הרבה הרוגים רח"ל ורק בדרך נס מן השמים הקב"ה מצילנו, וא"כ אין לסמוך על נס ולא לנוס למקלט... פשוט שכאשר יש אזעקה צריך לקיים ונשמרתם מאד לנפשותיכם וללכת למקום שיותר מוגן, ולצורך ספק ספיקא של פיקוח נפש מחללים שבת אפילו במלאכה דאורייתא וכש"כ בדרבנן, אבל רק אם אין אפשרות בחדר מדרגות שגם הוא נחשב למוגן, וגם כשמותר נ"ל אם אפשר יש לעשותו כלאחר יד.

וכן הובא בשמו של רי"ש אלישיב:²⁵⁸

שאלתי להגרי"ש אלישיב על מי שעומד בתפילת שמונה עשרה או

ואחד שלא מזיק הוא בגדר נס ולא שייך לדון בזה לפי רוב.

258. שו"ת וישמע משה (פריד), פסקים ממרן הגר"ש אלישיב, א, עמ' רעז.

הטילים אנו רואים דרוב הטילים ב"ה לא הזיקו. וענה לו רבינו, דבנחש הרוב הוא בנחשים עצמם דרובם אינם ממיתים, אבל הטילים כולם מסוכנים וממיתים, וכל אחד

ה: הסתכנות בעבור "תלמוד תורה דרבים"

באמצע לימוד תורה דרבים האם עליו להפסיק בזמן שיש אזעקה ולרוץ למקלט וכדומה, והשיב דהוי פיקוח נפש וחייב להפסיק.

וכך הורה רש"ז אוירבך:²⁵⁹

בזמן מלחמה ח"ו, כששמעת אזעקה, מותר לילך ממקומו למקלט וכדו' כיון שאל"כ יהי' טרוד ודואג ולא יוכל לכוין, וגם אם יודע בעצמו שיכוין, אעפ"כ אם אחרים נמנעים עי"ז מלילך כדי שלא לעבור לפניו, וע"י המהומה והחפזון וכו' נטרד גם הוא, מותר לו לילך לקרן זוית ולהמשיך שם בתפלתו, וכן בכל כה"ג...

י. "דבריו חידוש ופלא"

אשר לחידושו של המשך חכמה, בספר תשובות והנהגות (ח"ה סי' שצט) קבע הרב משה שטרנבוך נחרצות שלא יעלה על הדעת לפרש את דבריו פשוטם כמשמעם:

ב"משך חכמה" (ס"פ תרומה) כתב וז"ל "דעל ת"ת דרבים צריך למסור עצמו למיתה ולסכן עבור זה", וראיתו, ממה שיהושע נענש על שלא עסק בתורה בעת המלחמה. ודבריו חידוש ופלא שצריך להסתכן כפשוטו עבור ת"ת דרבים. ונראה שהגאון בעל "משך חכמה" לא נתכוון כפשוטו שמחוייב למסור עצמו למיתה בשביל ת"ת דרבים, אלא נתכוון שראוי להסתכן במקום שהסכנה אינה קרובה, עבור ת"ת דרבים יותר מכל מצוה אחרת, כיון שתורה מגני ומצלי וגדול זכות ת"ת דרבים. ומה עוד, שעצם הדבר שאינו מחשיב את התורה שהיא חיינו לסכן את נפשו עבורה, זה גופא היה קטרוג גדול בעת הסכנה במלחמת יהושע, וכמבואר במגילה (ג ע"ב) ע"ש ודו"ק. ובפשוטו נראה, שאף שהיו טרודים בעסקי המלחמה, מ"מ אדרבא, כיון שהשטן מקטרג בשעת סכנה ע"כ בעת מלחמה

259. הליכות שלמה - תפלה, עמ' צו: לכוונה בתפילה; וראה שם הערה 16, על "בזמן המלחמה בשנת תשנ"א", אך יצוין שלדידו עיקר הדגש הוא חשש מהפרעה האישית.

היה ליזהר בזה מאד, ולפיכך, בלילה שלא לחמו ראוי היה להם
 ללמוד תורה ברבים שתורה מיגנא ומצלי.²⁶⁰

או אז, חידושו של המשך חכמה מצטמצם ביותר, שכן אינו מוסב אלא רק
 על מצב של "סכנה שאינה קרובה",²⁶¹ מה שאינו מאפשר הסקה כלשהי
 ביחס למצב של סכנה מאומתת. משמע, במצב כזה גם תלמוד תורה של
 רבים אינו מתיר הסתכנות.

תגורו מפני איש - ואפילו כשאמר מתיירא
 אני מפני פלוני ופלוני שמא יהרוג את בני,
 שבוודאי אי אפשר לומר בוודאי סכנה, או
 אפילו לא בספק קרוב, שראוי לקרותו בשם
 ספק, דאטו הל"ת דלא תגורו מפני איש
 נפקא מכלל שאר מצוות התורה, שעל כולן
 נאמר וחי בהם, חוץ מהני תלתא. אלא ודאי
 מיירי בספק רחוק, חששא בעלמא, שדרך
 של בני אדם להיכנס בכה"ג, אפילו בעסקי
 ממון, וכהא דב"מ קיב ע"א ואליו הוא נושא
 את נפשו, מפני מה עלה זה בכבש ונתלה
 באילן ומסר א"ע למיתה - לא על שכרו,
 שאין הכוונה במקום סכנה גמורה או ספק
 קרוב, שהוא איסור גדול שיכנס בזה בשביל
 פרנסה, ולא ברשיעי עסקינן, אלא חשש
 רחוק. וכה"ג ודאי במקום הצלת רבים אסור
 לחוש על עצמו בחששות רחוקות, ויעידו
 ע"ז כל פרנסי ישראל הצדיקים שעמדו לנו
 בכל הדורות, שעמדו לפני מלכים ושרים
 ונכנסו בחששות של סכנה, תמיד לדבר
 טוב על ישראל גם במקום שהיה חשש
 העלאת חמת מלכים, וחפץ ד' בידם הצליח
 להציל צאן קדשים עדר ד' מכמה גזרות
 וצרות בדרכם זו. ומהרש"א בח"א ב"ק ס"א
 ע"א דה"מ כל המוסר עצמו כתב, ונראה
 דכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה
 לעולם, ואלו שסמכו עצמם על הנס לילך
 במקום סכנות נפשות אין ראוי לעשות נס

260. בהקשר זה המשיך וסיפר, שם: "וכן
 נהג מו"ר הגר"מ שניידער... בעת שפחדו
 ורעדו שהנאצים ימ"ש יכנסו ללונדון,
 שדרש מתלמידי הישיבה שחייבין ליזהר
 ללמוד בהתמדה כיון שהוא זמן סכנה, ויש
 להתחזק מאד בלימוד תורה דרבים, שהוא
 חשוב ויקר להקב"ה ובזכותה ניצל, ואם לא
 ח"ו עלולים להסתכן כפשוטו".

261. על היתר כניסת עושה מצוה לספק
 סכנה שאינה שכיחה, משום שבמקרה כזה
 ניתן לסמוך על "מצוה בעידנא דעסיק בה
 אגוני מגנא", ראה תפארת ישראל, יכין,
 ברכות א, ג, אות כה: "...עכ"פ היכא דליכא
 ודאי סכנה, ולא שכיח היזיקא, מצוה בעידנא
 דעסיק בה אגוני מגני (כסוטה כא ע"א),
 וראיה מר"ע שהכניס את עצמו לספק סכנה
 בנט"י (כעירובין כא ע"ב) שהיה סומך א"ע
 שלא יניחו שומר האסורים למות בצמא,
 כ"ש הכא בק"ש דאית בה קדושת השם
 ויחוד שמו יתברך (כברכות דף יג ע"א)...";
 וראה פתחי תשובה יו"ד סי' קנז סק"ג.
 וראה משפט כהן סי' קמג: "...ובמקום חשש
 סכנה כה"ג, כבר האריך בתפארת ישראל
 על משניות ברכות פ"א מ"ג, הובא בפ"ת סי'
 קנ"ז סק"ג, שמותר להכניס עצמו לכל דבר
 מצוה, שודאי מדת חסידות איכא ואולי גם
 חיובא במקום הנוגע להצלת רבים. וכה"ג
 צריך לפרש מה דאיתא בספרי על פסוק לא

לא בכדי, גם אצל אמוראים קדושי עליון מצאנו הנחיה שלא לסמוך על נס ולא להסתכן.²⁶² כך אמרו בשבת (לב ע"א) על ר' זירא:

...לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס, שמא²⁶³

שתהה על הגדרה זו: "אם נלך לפי ההגדרה של כת"ר, לא נדע עד היכן שההיתר בזה עלול להתרחב ולהתפשט, ונגיע למצב מוזר כזה עד שיאמרו התירו פרושים את הדבר, כי אין דיעותיהם של בני אדם שוות בזה. [ויודע אנכי על גדול מפורסם אחד שעל כל מיחוש קטן שיש לו הוא נבהל ומזמין מיד אליו פרופיסור, האם נתיר לו גם לחלל שבת עבור כך?], וכפי שענינו הרואות ישנם הרבה בני אדם, ובפרט הנשים, שנבהלים מכל דבר קטן של חשש מנפילה, ובפרט של איזה הצטננות או חום, וחוששים לכל חשש רחוק של סכנה, ויבואו איפוא ללמוד להתיר לחלל עבור כן, ויוצר מצב של עירבוביא ואנדרלמוסיא לתת תורת כל אחד ואחד בידו, ולתת הדברים לשיעורין". ועי' עוד בשו"ת כתב סופר חיו"ד סי' קנו סק"ג; שדי חמד, ט, מערכת יום הכיפורים סי' ג אות ג, בשם ספר ראשית ביכורים וישרי לב; ברכת יצחק, או"ח, שבת, ג, עמ' רפג-רפד; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' עד; אורח מישרים פרק לג אות לד; שו"ת קנין תורה בהלכה ח"ה סי' סה; תורת המחנה, ב, עמ' 305-309, ועוד.

262. אך ראה ביאור הגמרא פסחים סד ע"ב - מחלוקת אביי ורבא אם "סמכינן אניסא" או "לא סמכינן אניסא", וראה שם צל"ח וגליוני הש"ס.

263. ראה גם קידושין כט ע"ב: "...אפשר דמתרחיש ניסא...", וראה מהרש"א שם.

וגאולה על ידיהם, ואף על גב דשליחי מצוה אינם ניזקים, היכא דשכיחא היזיקא שאני, כדאמרינן בפ"ק דפסחים, ע"כ. וכל מקום שנזכרה מסירה לסכנה בתור מצוה, צריך לומר בדלא שכיחא היזיקא". וראה חזון איש, או"ח סי' נט סק"ד (תשובות וכתבים סי' מח): "...מותר לומר לא" לעשות תבשיל לקטן שאין לו מה לאכול וכו', נראה דאיירי ברעבון של שעה מועטת דודאי לית בו סכנה... אבל רעבון של זמן שרגילין להקפיד עליו חשיבא סכנה, ובזמננו שמצוי מאד חלאים מתרגשות בתינוקות נראה דכל שיש ספק... הוא בכלל ספק סכנה... ואם יודעים בנסיון או ע"פ הרופאים שגורם קלקול במעייהם, יש לחשבו לספק סכנה, ומי שמיקל בדבר אין מזניחין אותן, ומי שבוטח בד' וקובע מזונות בנו באופן שאין מבשלין בשבילו בשבת וכבר הורגלו בכך אין מזניחין אותן". אשר להגדרת "ספק סכנה", ראה מנחת שלמה תניינא (ב-ג) סי' לז (מקביל לח"ב סי' כט אות ד): "ולענין עיקר הדבר מה נקרא ספק פקו"נ ומה לא, ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעניי הסתפקתי טובא בזה, אלא שמצד הסברא נלענ"ד דכל שדרך רוב בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה, ה"ז חשיב כספק פיקוח נפש וקרינן ביה בכה"ג וחי בהם ולא שימות בהם, אבל אם אין רוב בני אדם נבהלים ומפחדים מזה אין זה חשיב סכנה", וראה שמירת שבת כהלכתה, א, פרק לב הערה ב; ועי' בשו"ת ציץ אליעזר, ח"ח סי' טו פ"ז, ושם, ח"ט, סי' יז פ"ב אות כב,

אין עושין לו נס,²⁶⁴ ואם עושין לו נס מנכין לו מזכותיו. אמר רבי חנין, מאי קראה, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. רבי זירא ביומא דשותא (- שמנשבת בו הרוח דרומית חזקה, המפלת חומות ועוקרת אילנות - רש"י), לא נפיק לביני דיקלא (- שלא יפיל הרוח דקל עליו - רש"י).²⁶⁵

כך גם עולה מסוגיית סנהדרין (צח ע"ב), שכאשר דנו ב"חבלי משיח" אמרו שתורה עלולה שלא להגן מפניהם, וזאת מסיבה דומה:

שאלו תלמידיו את רבי אלעזר, מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? יעסוק בתורה ובגמילות חסדים. ומר, הא תורה והא גמילות חסדים. אמר, שמא יגרום החטא, כדרבי יעקב בר אידי, דרבי יעקב בר אידי רמי: כתיב והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך, וכתיב ויירא יעקב מאד ויצר לו - שהיה מתיירא שמא יגרום החטא.

אמור מעתה, אפילו אביר דעה, עצום בתורה ובגמילות חסדים כר' אלעזר חשש שמא תורתו ומעשיו הטובים לא יעמדו לו להינצל "מחבלו של משיח".

סי' קנו סק"ב; שו"ע רש"ז מלאדי, או"ח סי' קנו סי"ט; שו"ת צמח צדק - קרוכמל סי' צג ד"ה גרסינן, ועוד; וראה אנציקלופדיה תלמודית, א, הערך "אין סומכין על הנס", טור תרפ. כדי כך מגיעים הדברים, שלדעת המבי"ט, קרית ספר על הרמב"ם הל' יסה"ת פ"י, הסתמכות על הנס היא לאו דאורייתא. וראה משפט כהן, סי' קיז - מצב שבו כן סומכין על הנס; וראה רמב"ן, דברים כ, ט; רלב"ג, שמואל א יז, לז; דברי הגות והערכה, עמ' 241; שם משמואל - חנוכה תר"פ, ליל ח; ובספרי חדשים גם ישנים, עמ' 130-131. 265. בירורי דברים בסוגייה זו, ראה בספר משנת פיקוח נפש, סי' ד: בדינא דאסור לאדם להכניס עצמו לסכנה ולסמוך על הנס.

264. ראה גם תענית כ ע"ב; ילקו"ש בראשית לא; רבנו חננאל, שבת לב ע"א; רמב"ם, הל' רוצח יא, ה; תוספות, כתובות ל ע"א ד"ה הכל בידי שמים; ריא"ז, ברכות פ"א ה"ב אות ב ושבת פ"ב ה"ג אות א; מחזור ויטרי סי' שכה ד"ה ומבני; אור זרוע, ח"א, הלכות ק"ש סימן כ ד"ה אל ישאל; רא"ש, שבת פ"ב סי' כא; רבנו יונה, אבות ה, ה; חובות הלבבות שער ד - הבטחון, פרק ד; דרשות ר"י אבן שועיב, פרשת שלח ד"ה ונחזור; שו"ת מהרי"ל סי' מא; שו"ת הרשב"ש סי' קצה; ים של שלמה, ב"ק, פ"ו סי' כו ד"ה ועוד מסקינן; שיירי קרבן, תענית פ"ג הי"א ד"ה והוה; מגורת המאור - הוספות מדרש לעולם עמ' 617; של"ה, שער האותיות אות ד כלל יג; מגן אברהם,

בשל כך נוסחו ונפסקו הלכות חובת הזהירות²⁶⁶ ביחס לכל אדם, בלא כל הבחנה בין גדול לקטן, בין תלמיד חכם לעם הארץ, בין צדיק לרשע.²⁶⁷ ואם כך בכל ימות השנה, הרי שכך הלכה מחייבת שבעתיים בעת ש"ניתנה רשות למשחית" - אם מגפה, אם מלחמה וכו' - שאז הודיעונו חכמים²⁶⁸

כב, ועוד; וראה בספר בי מלכים ימלוכו, שם, עמ' 170-173, ושם העיר למקורות שמהם עולה שתלמידי חכמים מועדים לפורענות אף יותר מהזדיוטות, וכן העלה הצעת הבחנה בין סכנה סגולית ובין סכנה מוחשית. וראה עין איה, שבת לב ע"א, פסקה קצו, שדווקא על אישיות רמת-המעלה-הרוחנית מוטלת חובה להיזהרות יתירה: "רבי זירא ביומא דשותא לא נפיק לביני דיקלי - לא לבד להוסיף זהירות במקום שאפשר לתקן לבוא אל המבוקש ראוי להיות זהיר, כי אם למנוע ג"כ לגמרי הליכה ועסק שיש בו מצד ילדי הזמן חשש סכנה. וביותר צריך להדרכה זו מי שכבר נתרום מעל דרכי החיים הטבעיים, שבמקום שיש מטרה שם הנסים מוכנים לפניו כמו רבי זירא, דבדיק נפשיה בתנורא שגירא ולא שלטה ביה נורא (ב"מ פה ע"א). איש כזה עלול הוא לשכוח את הטבע שהוא חותם האלהי של ההנהגה. ע"כ דווקא עליו מוטלת החובה הקדושה שבהנהגה התמידית יהיה מדייק בתכלית להיות זהיר בכל ארחות הטבע, להתרחק מכל סכנה טבעית, וממילא שלא לעזוב שום השתדלות טבעית להטבת המצבים של הכלל והפרט, כדי להורות לכל באי עולם שהבטחון רק יוסיף עז ועצמה, וגילוי יד ד' אשר על עבדיו יעודד רוחם ביתר שאת להתהלך בארחות החיים ע"פ חוקי עולם שחקק ד' בעולמו".

266. רמב"ם, הל' רוצח ושמירת הנפש יב, ו: "אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי או על גשר רעוע או להיכנס לחורבה, וכן כל כיוצא באלו משאר הסכנות אסור לעמוד במקומן", וראה שם יא, ד; שו"ע, יו"ד קטז, ה: "הגה, וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא, ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור, ולכן אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי...".

267. עיין בספר בי מלכים ימלוכו, שם, עמ' 175, שציין שלושה מצבים שבהם בכל זאת "מותר לתלמידי חכמים לסמוך על תורתם שתגן עליהם: א. בסכנה נסתר... ורק לגדולי החכמים...; ב. כשיש צורך לקדש שם שמים...; ג. בספק סכנה רחוקה...". עוד הוסיף שהבטחת הגנת התורה, אין פירושה בהכרח שלחלוטין לא ייפגעו, לפי ש"בזה יש חשבונות נוספים" - עבירות שאדם עבר, גזרה שנגזרה ועוד.

268. בבא קמא ס ע"א; זוהר חדש, ב, רות, לז ע"א: "...בזמן שהרעב בעיר, לא יראה אדם את עצמו ולא ילך יחידי בעיר, מפני שמלאך המות נמצא שם ויש לו רשות לחבל, וע"ד כתיב ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. כיוצא בו בזמן שהדבר בעיר יסגור אדם עצמו ולא יתראה בשוק, דכיון שנתן רשות למחבל מי שפוגע בו ניזוק ואיהו מתחייב בנפשו"; וראה ריקאנטי, שמות יב, כב; ילקו"ש, חלק א, רמז קפו; דרשות הר"ן, דרוש שלישי; העמק דבר, שמות יב,

שהמשחית "אינו מבחין בין צדיקים לרשעים, ולא עוד אלא שמתחיל מן הצדיקים תחילה".²⁶⁹

הלכך, ולסיכום, ייאמר שאמרתם הערכית של חז"ל כי "תורה מגנא ומצלא", אינה גוררת בעקביה הלכה מעשית של היתר הסתכנות מול סכנות שכיחות ומצויות. היא אינה עושה זאת ביחס לתלמוד תורה של היחיד, והיא אינה עושה זאת גם ביחס לתלמוד תורה של הרבים,²⁷⁰ שגם הוא אינו יכול לשמש ערובה להצלה מסכנות אלה.

עם חרוסת משום קפא, ובכל השנה אוכלין אותו בלא חרוסת, אע"כ כמו שפי'". וראה עוד חשוקי חמד, שבת כו ע"א, שיישב בדרך זו את קושיית התוס' (שם) על רש"י, ביחס להדלקת נרות שבת בצרי: "נאמר במסכת שבת (כו ע"א) אין מדליקין נר שבת בצרי מפני שהוא עף - ומדליק את הבית (רש"י), והקשו התוס' תימה דהו"ל למימר אפילו בחול אסור להדליק בצרי, כדאמר לקמן דאין מדליקין בנפט לבן אפילו בחול מפני שהוא עף... ואולי אפשר ליישב את תמיהת התוס' על פי דברי הלקט יושר... שבימות החול לא חוששים שמא יתלקח הבית, כי החשש הוא רחוק, ורק בקיום מצוה של הדלקת נר שבת חוששים".

270. מכ"ש ומק"ו שהיא ודאי אינה עושה זאת כאשר ההשלכות הן סיכון הציבור בשל פתיחתן של מסגרות לימודיות. וראה מאמרי "יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים", מכת מדינה, ניצן תשפ"א, עמ' 149-163.

269. מעין זה מצאנו, שמעשה מצווה טעון זהירות יתרה, עוד יותר ממעשה רשות. ראה מה שהביא הרא"ש (פסחים פ"י ס' כה) בשם רבנו יונה: "...אמאי לא מייתי חרוסת בהדי חזרת קמא מפני הסכנה; ותירץ ה"ר יונה ז"ל משום דטיבול ראשון אינו לחיוב אלא להיכירא בעלמא, ורגילין כל השנה שאוכלין חזרת בלא חרוסת ואינם חוששים לקפא, גם עתה נמי לא חשו חכמים אם יאכלוהו בלא חרוסת כמו שעושין בשאר ימות השנה. אבל טיבול שני שהוא של מצוה הזהירו חכמים שלא יהא בו חשש סכנה". עם זאת, ניתן לבאר שכאשר חכמים תיקנו את מצוות חזרת, הם רצו שהיא תתבצע בדרך המיטבית ביותר, ללא כל חשש סכנה ולו גם חשש רחוק, ואפילו חשש שהבריות אינם חשים לו דרך כלל. וראה לקט יושר, א, או"ח, הלכות חנוכה: "בבית הגוי מדליק רק נר אחד ושמש אחד אף על פי שאין הגוי מקפיד על ב' או ג' נרות, שמא אחת למאה פעמים שתבוא סכנה ממנה, והיה גנאי למצוה. וראיה מחסא בליל פסח שאוכלין